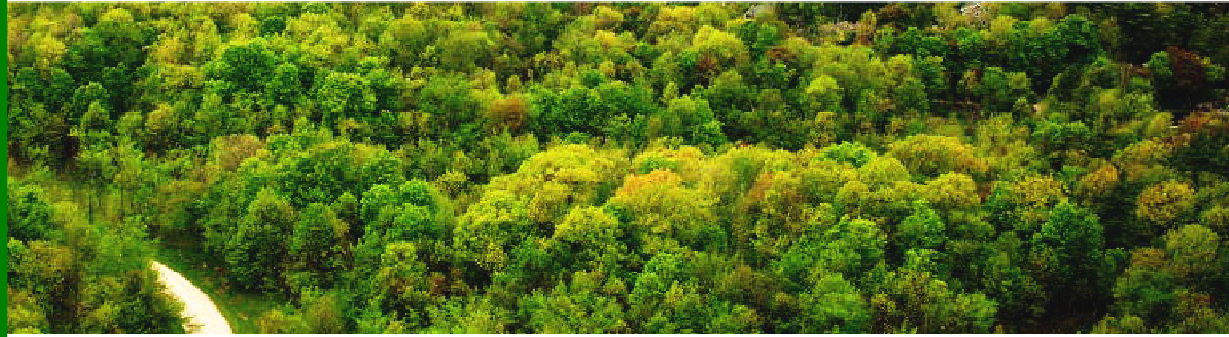

UNIERSYTET WARSZAWSKI
Wydział Nauk Ekonomicznych

Możliwości i kierunki
angażowania społeczeństwa do
zarządzania lasem

POLFOREX

Wsparcie udzielone przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Norweskiego Mechanizmu Finansowego oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach priorytetu „Badania naukowe”

Wydział Nauk Ekonomicznych UW

dr Agnieszka Kopańska

kopanska@wne.uw.edu.pl

Instytut Badawczy Leśnictwa

mgr inż. Ewa Chećko

e.checko@biol.uw.edu.pl

Spis treści

1. Możliwości i kierunki angażowania społeczeństwa do zarządzania lasem – analiza przypadków trzech miejscowości.....	4
Część I	7
Znaczenie lasów dla mieszkańców. Analiza gospodarki i opinii społeczeństwa	7
a) Jedlnia Letnisko.....	7
b) Gmina Lubartów.....	11
c) Stare Czarnowo.....	15
Znaczenie lasu dla mieszkańców – podsumowanie i porównanie trzech miejscowości	20
Część II.	24
Kapitał społeczny i współzarządzanie – analiza praktyki działania i opinii mieszkańców	24
Charakterystyka socjodemograficzna analizowanych miejscowości	24
Kapitał społeczny trzech gmin	30
Zaangażowanie społeczeństwa w działalność dotyczącą lokalnych spraw publicznych.....	39
Współzarządzanie lasem	46
Podsumowanie	51
Załączniki	56
2. Opis przyrodniczy lasów i rezerwatów wybranych do badań ankietowych	60
a) Lublin: Lasy Kozłowieckie i rezerwat Kozie Góry	60
b) Radom: Puszcza Kozienicka i rezerwat Jedlnia	63
c) Szczecin: Puszcza Bukowa i rezerwat Źródłiskowa Buczyna.....	68
Mapa „Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Lublina”	73
Mapa „Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Radomia”	74
Mapa „Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Szczecina”	75
3. Bibliografia	76

1. Możliwości i kierunki angażowania społeczeństwa do zarządzania lasem- analiza przypadków trzech miejscowości

dr Agnieszka Kopańska

WNE UW

We współczesnych teoriach i praktyce rozwoju obszarów wiejskich dominuje podejście rozwoju trwałego/zrównoważonego. Termin – rozwój zrównoważony, definiowany jako „zaspokajanie potrzeb dnia dzisiejszego w sposób, który nie ogranicza przyszłym pokoleniom możliwości zaspokojenia ich potrzeb” (WCED, 1987) pierwotnie przypisany był do problemów środowiska naturalnego. Jednak w kolejnych latach idea zrównoważonego rozwoju zyskała nowe „wymiarzy”. Dziś mówi się o zrównoważonym rozwoju, który realizuje się na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej i przyrodniczej. Tak rozumiany rozwój odnosi się wyraźnie do konkretnej jednostki lokalnej. (Klekotko M; 2008). Ważnym spostrzeżeniem jest, że nie ma jednej ścieżki tego rozwoju. Można wskazywać wprawdzie typy obszarów wiejskich (np. podmiejski, rolniczy, leśny czy turystyczny), gdzie podobieństwo funkcji powoduje, że kierunki rozwoju będą również podobne. Jednak nadal ze względu na specyficzną kombinację czynników wewnętrznych (ekonomicznych, społecznych i przyrodniczych) każdy obszar powinien samodzielnie kształtować strategię swojego rozwoju. Mówi się o rozwoju endogennym, który opierać się ma na działaniach oddolnych. (Podedworna H.; 2008) Stąd punktem wyjścia do kształtowania zrównoważonego rozwoju lokalnego jest decentralizacja- a więc ustanowienie samodzielnych jednostek administracji publicznej (gmin), gdzie wybierane przez mieszkańców władze lokalne są prawnie (i finansowo) odpowiedzialne za lokalne sprawy. Jednak, aby decentralizacja dawała pozytywne efekty potrzebne jest zaangażowanie społeczności lokalnej w zarządzanie tymi sprawami. W szczególności znaczenia nabiera współzarządzanie- rozumiane jako włączenie mieszkańców do podejmowania decyzji ale również działań związanych z rozwojem lokalnym.

Powyżej opisany mechanizm rozwoju lokalnego, dotyczyć powinien zarówno całości spraw lokalnych jak i określonego problemu. Uwzględnienie obszarów leśnych w rozwoju lokalnym jest tego dobrym przykładem. Las, którym zarządzanie wymaga

specjalistycznej wiedzy i środków, jest jednocześnie fragmentem przestrzeni konkretnego samorządu. Nie można zatem oderwać go od problemów lokalnego rozwoju. Dlatego też zarówno władze lokalne jak i mieszkańcy powinni mieć wpływ na to co w lesie się dzieje. Wskazuje się, że współzarządzanie (partnerstwo) w odniesieniu do zasobów naturalnych w najpełniejszy sposób spełnia ideę rozwoju zrównoważonego. (Magnuszewski P.; 2010)

Budowanie partnerstwa w zarządzaniu lasami, nie jest proste. Wspomniana już powyżej specjalistyczna wiedza i znaczne środki jakich wymaga ochrona środowiska leśnego sprawiają, że próby angażowania społeczeństwa wydają się jeszcze bardziej komplikować i tak złożony problem. Niemniej doświadczenia wielu krajów pokazują że jest to możliwe.

Celem analiz prowadzonych w ramach projektu Polforex jest wskazanie problemów i szans dla zastosowania partnerstwa ze społeczeństwem w zrównoważonym zarządzaniu lasem rozumianego jako instrument wspierania rozwoju lokalnego.

Zaangażowanie społeczeństwa w realizację zadań publicznych, w tym współzarządzanie lasem będzie wynikać z kompozycji wielu czynników. Zgodnie z modelem exit&voice¹ zaprezentowanym w latach 70tych przez Hirschmana (Hirschman A. ; 1970) i rozwiniętym w kolejnych badaniach, pojawienie się „voice”- a więc „głosu” społeczeństwa jest zależne od (np. Zuindeau, Lehtonen; (Devereux&Weisbrod 2006):

- istnienia możliwości prawnych i instytucjonalnych takiej aktywności,
- charakterystyki dóbr, w tym stopnia i możliwości ich różnicowania
- Odpowiednio wysokiej wagi usługi/ dobra w życiu mieszkańców
- Zestawu cech socjodemograficznych (np. bardziej zaangażowane będą osoby o wyższym wykształceniu, wyższych dochodach) (Bailey S.; 1999; p. 48) obok tego zaangażowanie w sprawy społeczne jest bezpośrednim rezultatem istnienia kapitału społecznego (czasem jest traktowane jako jeden z jego wymiarów, co będzie szerzej przedyskutowane w dalszej części tego raportu).

¹ Model Hirshman'a, uwzględnia również loyalty- a więc lojalność, lub zależność od danego producenta, będzie to uwzględnione w dalszej części niniejszej analizy.

Celem niniejszego opracowania, jest ocena potencjału społeczeństwa do angażowania się w współzarządzanie lasem. Tego co i jak wpływać będzie na to jak ludzie postrzegają możliwość włączenia się w taki proces oraz czego miałyby on dotyczyć.

Analizie poddane zatem zostaną 2 ostatnie punkty wskazywane w literaturze jako ważne dla zaistnienia aktywności w określonej dziedzinie publicznej (lub choćby jej możliwości), co dokonane zostanie na przykładzie trzech gmin- Jedlni Letnisko, Lubartowa i Starego Czarnowa. Na podstawie ankiety przeprowadzonej wśród mieszkańców miejscowości leżących w tych gminach a bezpośrednio sąsiadujących z kompleksami leśnymi a również analizy danych o gospodarce i społeczeństwie analizowanych gmin wskażemy jakie czynniki i cechy lokalnej społeczności i gospodarki będą sprzyjać włączaniu się społeczności lokalnych w zarządzanie lasem².

Na początku każda z miejscowości poddana zostanie osobnej analizie. Przedstawione zostaną cechy gospodarki i społeczeństwa trzech gmin i zestawione z odpowiedziami z ankiety, które mogą wpływać na znaczenie lasu dla mieszkańców. W drugiej części dokonana zostanie analiza cech socjodemograficznych i wskaźników opisujących kapitał społeczny oraz ich wpływu na współzarządzanie w tych trzech miejscowościach. W ostatniej części zestawione będą praktyka a przede wszystkim opinie mieszkańców o współzarządzaniu lasem oraz przetestowane hipotezy o znaczeniu wskazywanych w literaturze (a wymienionych powyżej) cech społeczeństwa i gospodarki dla zaangażowania się w zarządzanie lasem.

² Analiza dwu pierwszych elementów, ważnych dla współzarządzania lasem- a więc oceny otoczenia prawno-instytucjonalnego oraz ocena specyfiki dobra jakim jest las z punktu widzenia jego jednorodności bądź zróżnicowania jest przedmiotem badań zaprezentowanych w raporcie Współzarządzanie a wybrane aspekty organizacji i zarządzania lasami w Polsce

Część I

Znaczenie lasów dla mieszkańców – analiza gospodarki i opinii społeczeństwa

a) Jedlnia Letnisko

Gmina Jedlnia Letnisko, leży w województwie Mazowieckim (powiat Radomski), 15 Km od Radomia (wieś Jedlnia Letnisko). Jej obszar wynosi 65,57 km², w tym lasy zajmują 13,2 % ogólnej powierzchni (z czego niemal połowa to lasy prywatne- w analizowanej grupie mieszkańców 12% wskazało że oni albo ich rodzina są właścicielami lasu). Pomimo tego, że udział lasów w powierzchni gminy jest niewielki i są one znacznie rozproszone (większość kompleksów leśnych jest wielkości od 0,1ha do kilku ha), stanowią one ważną cechę poszczególnych miejscowości gminy. Jedlnia Letnisko leżąc na obrzeżach Puszczy Kozienickiej (w jej obszarze znajdują się fragmenty Kozienickiego Parku Krajobrazowego) już w XIX wieku stała się miejscem wypoczynku mieszkańców Radomia i do dziś utrzymuje charakter osiedla wypoczynkowo–letniskowego. W obszarze gminy znajduje się również leśny rezerwat przyrody Jedlnia, o pow. 86,88 ha, który obejmuje stare drzewostany naturalnego pochodzenia, w wieku 140 - 200 lat, porastające prawy brzeg zalewu w Jedlni Letnisku. Obok lasów, na atrakcyjność turystyczną Jedlni wpływa utworzony w 1976 r. zalew Siczki. Właśnie ten fragment lasu, w okolicach zalewu i rezerwatu był obiektem pytań zadawanych mieszkańcom w ankiecie.

Warto również podkreślić, że powiat radomski i gmina Jedlnia planują szeroki program zalesiania. „Łączna powierzchnia lasów niepaństwowych i gruntów przeznaczonych do zalesienia wynosi 1004,05 ha i stanowi 15,2% powierzchni gminy. Po zrealizowaniu tych założeń powstałoby kilka dużych kompleksów leśnych (ponad 10ha).³

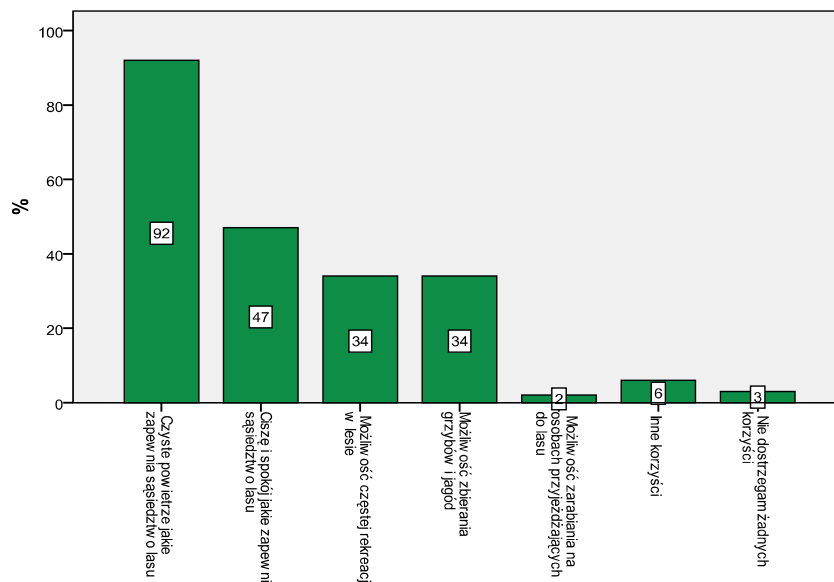
W skład gminy wchodzi 21 wsi sołeckich. Gminę zamieszkuje 11.095 mieszkańców, z czego 64% to ludność w wieku produkcyjnym (średnio w Polsce 68%). W 2009 r.

³ informacje o historii, strategiach i lokalnych/regionalnych planach dotyczących gminy zaczerpnięto z materiałów Urzędu Gminy Jedlnia Letnisko; www.jedlnia.pl, a także dokumentów strategicznych powiatu Radomskiego i województwa Mazowieckiego.

zarejestrowanych było w Jedlni 1073 bezrobotnych (stopa bezrobocia rejestrowanego wyniosła w 2009 r. 13,9%- średnio w Polsce na koniec 2009 r. było to 11,9%).

Głównym źródłem utrzymania mieszkańców (według spisu powszechnego z 2002 r.) jest praca najemna poza rolnictwem w sektorze publicznym i prywatnym (około 35% gospodarstw domowych). 48% gospodarstw utrzymuje się z tzw. niezarobkowych źródeł (emerytury, renty, zasiłki itp.). Zasadniczy odsetek zatrudnionych pracuje w Radomiu i innych gminach (Program Ochrony...) Zaledwie dla około 8% gospodarstw domowych tej gminy głównym źródłem utrzymania są dochody związane z rolnictwem. Zgodnie z informacjami z dokumentów strategicznych gminy „Ważną funkcję gminy stanowi wypoczynek, rekreacja i turystyka. Z tego typu działalności utrzymuje się część mieszkańców wsi: Antoniówka, Groszowice, Wrzosów, Jedlnia - Letnisko i innych. Aktualnie na terenie gminy znajduje się ok. 1600 wydzielonych działek letniskowych, a na nich ok. 880 budynków letniskowych.” (zgodnie z danymi GUS w Jedlni istnieją dwa obiekty zbiorowego zakwaterowania, jednym z nich jest ośrodek szkoleniowy Lasów Państwowych). Choć trzeba zaznaczyć, że waga turystyki nie jest widoczna ani w statystykach GUS ani nie wynika z odpowiedzi mieszkańców. W ankiecie zaledwie 2 osoby wskazały, że turystyka leśna jest potencjalnym źródłem zarobków (por. poniższy wykres).

Rysunek 1. Korzyści z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców Jedlni Letnisko

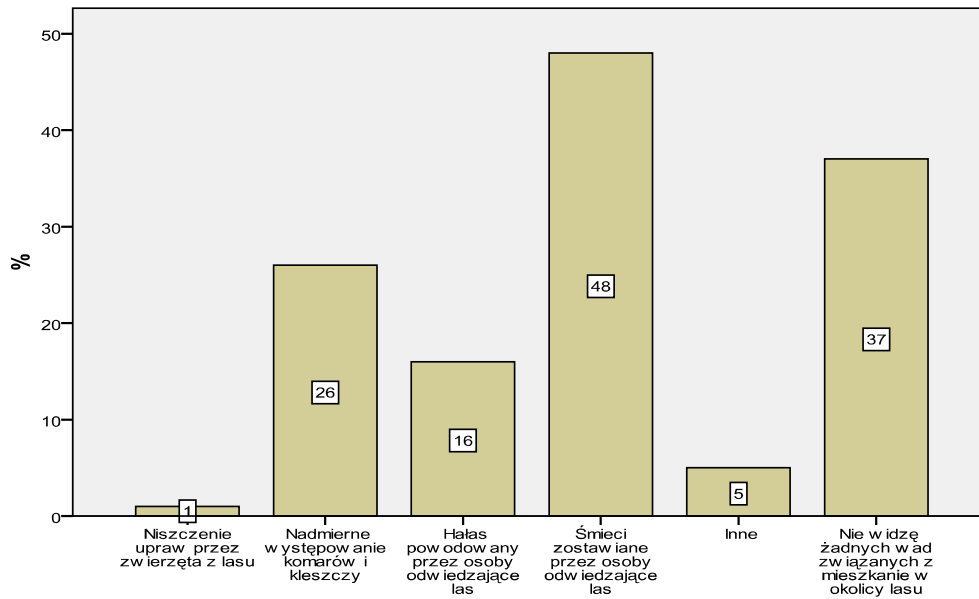
Jakie korzyści widzi Pan(i) z mieszkania w okolicy lasu? Ankieter: Respondent może wybrać więcej niż jedną odpowiedź na pytanie. Zaznacz każdą wskazaną przez respondenta.

Powyższy wykres pokazuje jednocześnie, że las dla mieszkańców Jedlni jest elementem atrakcyjności gminy jako miejsca zamieszkania. Przede wszystkim dostrzegają jako korzyść z sąsiedztwa lasu czyste powietrze (w 92% odpowiedzi). Zdecydowanie mniej z respondentów uważa, że korzyścią z tego sąsiedztwa jest spokój (47%) i możliwość odwiedzenia lasu czy to w celach rekreacyjnych czy dla zbierania jagód i grzybów (po 34%) w odpowiedziach respondentów było wskazywane jako korzyść związana z sąsiedztwem obszarów leśnych, a zaledwie 3 osoby nie dostrzegły żadnych korzyści z tego wynikających.

W 2009 r. w gminie działało 837 podmiotów gospodarczych, z czego 94% to były mikro-przedsiębiorstwa (zatrudniające mniej niż 9 osób). Największa grupa z tych podmiotów (302) prowadziła działalność klasyfikowaną jako „Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego”, przetwórstwo przemysłowe (132) i budownictwo (98). W kategorii „rolnictwo leśnictwo i łowiectwo” zarejestrowanych było 37 podmiotów. Natomiast w kategorii „Hotele i restauracje” zaledwie 14 podmiotów.

Niemniej fakt, że lasy wokół Jedlni Letnisko są miejscem wypoczynku, jest zauważany przez mieszkańców. 16% ankietowanych uznało hałas powodowany przez odwiedzających las jako problem (wadę mieszkania w okolicach lasu) a niemal połowa (48%) wskazało śmieci pozostawiane przez odwiedzających las za wadę mieszkania w okolicy tych lasów. (por. poniższy wykres) Należy jednocześnie podkreślić, że w opinii 37% respondentów z bliskością lasu nie wiążą się żadne wady. Co z jednej strony świadczy o pozytywnym wizerunku lasu jako sąsiedztwa, z drugiej pokazuje niewielką wagę lasu w życiu mieszkańców. (mało ważne sprawy, zwykle nie prowokują do istotnej krytyki- model Hirschmana)

Rysunek 2. Wady wynikające z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców Jedlni Letnisko

Jakie wady widzi Pan(i) z mieszkania w okolicy lasu? Ankieter: Respondent może wybrać więcej niż jedną odpowiedź na pytanie. Zaznacz każdą wskazaną przez respondenta. -

Małe znaczenie lasów w dzisiejszej gospodarce gminy widać również w analizie budżetu samorządu. Podatek leśny stanowił w 2009 r. zaledwie 0,004% dochodów ogółem i 0,02% dochodów własnych (bez udziałów w podatkach centralnych), a więc znacznie mniej niż w innych gminach wiejskich, gdzie podatek leśny stanowił odpowiednio 0,4% i 1,6%. Jest to oczywiście pochodną niewielkiego zalesienia gminy. (również według klasyfikacji rodzajowej dochody związane z lasami były bardzo niewielkie- dochody z dzierżawy leśnych gruntów gminy wyniosły na cały rok 2009 931,89 zł, natomiast po stronie wydatków w rozdziale leśnictwo w 2009 r. nie pojawiła się żadna kwota).

Powyższy obraz wydaje się wskazywać, na to że dla mieszkańców Jedlni las jest dziś przede wszystkim ważny jako miejsce stanowiące o atrakcyjności mieszkania obok, miejsce spacerów (92% ankietowanych mieszkańców odwiedza las kilka razy w roku lub częściej) ale nie z punktu widzenia wykorzystania go jako źródła dochodów. Można zatem oczekiwać, że ich zainteresowanie „sprawami lasu” będzie powiązane z taką jego organizacją i zarządzaniem, aby zachować lub zwiększyć tę atrakcyjność. W mniejszym zaś stopniu jego gospodarczym, a przede wszystkim turystycznym wykorzystaniem, a więc zwiększającym atrakcyjność dla osób przyjezdnych.

Na to wydają się wskazywać odpowiedzi na otwarte pytanie o to co należałoby zmienić w lesie (65% osób stwierdziło że jest kilka rzeczy, które należałoby zmienić w tym lesie, a 30% że nic nie trzeba zmieniać). Wśród spraw, które wymienili respondenci pojawia się przede wszystkim problem czystości lasu (wśród 108 wskazywanych przez respondentów koniecznych zmian, 43 dotyczyło czystości w lasach – respondenci twierdzą, że „las powinien być czyszczony” ; uważają że jest w nim za mało, albo są źle uprzążane kosze ma śmieci). Kolejne oczekiwane przez respondentów zmiany związane były dostępnością lasu (27 sugerowanych zmian) w tym większość z infrastrukturą turystyczną i parkową taką jak ścieżki rowerowe i spacerowe, ławki i parkingi (tych problemów dotyczyło 24 odpowiedzi), a 3 z zagospodarowaniem lasu w tym zbieraniem suchych gałęzi. 17 sugerowanych zmian związanych było z bezpieczeństwem w lesie. Respondenci twierdzą, że powinien być zwiększony dozór służb leśnych i egzekwowane zakazy np. swobodnego puszczenia psów czy wjeżdżania samochodami i quadami do lasu. 15 respondentów wskazało jako konieczne zmiany, związane z gospodarowaniem zasobami drzew, uważają oni, że „za dużo jest wycinanych drzew” oraz powinno się dosadzać drzewa.

b) Gmina Lubartów

Wiejska gmina Lubartów leży w województwie Lubelskim (powiat Lubartowski). W jej skład wchodzi 24 wsie (administracyjnie podzielone na 23 sołectwa) otaczające miasto Lubartów. Miasto jest niezależną gminą miejską (o tej samej nazwie- Lubartów), ale jednocześnie siedzibą władz gminy wiejskiej Lubartów (a również władz gminy miejskiej Lubartów i powiatu Lubartowskiego). Lubartów (miasto) leży 26 km od centrum Lublina (a wieś, w której prowadzona była ankieta – Wandzin, 20 km).

Obszar gminy Lubartów wynosi 158,7 km² a lasy zajmują 38% ogólnej powierzchni. Lasy prywatne stanowią 23% lasów w gminie (wśród ankietowanych 61% było- oni lub ich rodzina- właścicielem lasu), a zarządzane przez LP (Nadleśnictwo Lubartów) stanowiło 78% lasów na terenie gminy. Część lasów należy do największego kompleksu leśnego w powiecie- Lasów Kozłowieckich. Na terenie gminy zlokalizowana jest znaczna część Kozłowieckiego Parku Krajobrazowego- 4,4 km² (około 72% ogółem powierzchni lasów w gminie).

*„Wysokie nasycenie obszaru gminy w tereny leśne jest jednym z jej istotnych atutów oraz potencjałów rozwojowych”.*⁴

Ponad 60% (97 km²) obszaru gminy zajmują grunty rolne, z czego 88 km² to użytki rolne. Zasadnicza większość to grunty orne, sady zajmują około 9% gruntów rolnych. *„Wg danych uzyskanych w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 2002 na terenie gminy Lubartów funkcjonowało 2494 gospodarstwa rolne, z czego wszystkie należały do kategorii gospodarstw indywidualnych”.* (42% ankietowanych było właścicielem gospodarstwa rolnego w gminie) Zdecydowanie przeważają gospodarstwa małe (84% gospodarstw nie przekraczało 5ha) i tylko 4 gospodarstwa przekraczały 100 ha. Warto dodać, że gleby w gminie są jednymi z najsłabszych w całym województwie Lubelskim, co sprawia że z punktu widzenia rozwoju gminy ważne jest poszukiwanie innych niż rolnictwo czynników rozwoju i dochodów ludności.

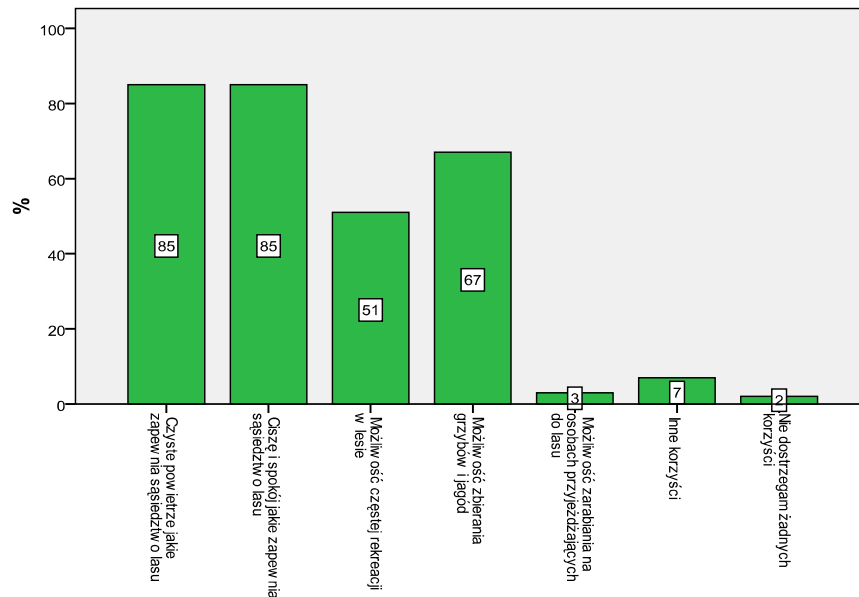
„Pomimo, iż gleby w gminie Lubartów charakteryzują się słabą jakością produkcyjną gleb (wskaźnik jakości przydatności rolniczej gleb wynosi 38,9 przy 100 punktowej skali), dominującą działalnością jest rolnictwo. Taki sposób użytkowania gruntów w oparciu o rozwiniętą gospodarkę rolniczą predestynują gminę do dalszego rozwoju w tym kierunku, uwzględniając zasadę zrównoważonego rozwoju. Ponadto z uwagi na fakt, dość licznie występujących tu obszarów leśnych, gmina ma znaczne szanse na rozwój branży turystycznej i rekreacyjnej na swoim terenie w większej skali.”

Gminę zamieszkuje 10667 osób (dane na koniec 2009 r.) z czego 62% to ludność w wieku produkcyjnym. W 2009 r. zarejestrowanych było w gminie Lubartów 692 bezrobotnych (stopa bezrobocia rejestrowanego wyniosła 10,4%).

Głównym źródłem utrzymania (według spisu powszechnego z 2002 r.) dla 38% gospodarstw domowych w gminie Lubartów była praca najemna poza rolnictwem w sektorze publicznym i prywatnym. Rolnictwo jako główne źródło utrzymania wskazało zaledwie 7% gospodarstw. 46% gospodarstw domowych w Lubartowie utrzymuje się z tzw. niezarobkowych źródeł.

⁴ Te i kolejne informacje o profilu gminy zaczerpnięto z dokumentów strategicznych gminy, powiatu i województwa dostępnych na stronach internetowych tych podmiotów

Rysunek 3. Korzyści z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców gminy Lubartów

Jakie korzyści widzi Pan(i) z mieszkania w okolicy lasu? Ankieter: Respondent może wybrać więcej niż jedną odpowiedź na pytanie. Zaznacz każdą wskazaną przez respondenta.

Na terenie gminy zarejestrowanych było w 2009 r. 568 podmiotów, przede wszystkim prywatnych (było tylko 12 podmiotów publicznych). Najwięcej z nich- 186, działało w kategorii „Handel hurtowy i detaliczny”. Kolejną najbardziej liczną grupą, według klasyfikacji PKD było „przetwórstwo przemysłowe” (88 podmiotów). W kategorii „rolnictwo i leśnictwo” zarejestrowanych było 25 podmiotów, zaś w „Hotele i restauracje” 17. Na terenie gminy działały tylko dwa obiekty noclegowe (bez kwater agroturystycznych). Agroturystyka może być częściowo reprezentowana w kolejnej kategorii PKD „obsługa nieruchomości” gdzie było zarejestrowanych 39 podmiotów. Na stronach internetowych gminy, można znaleźć ofertę kilku gospodarstw agroturystycznych.

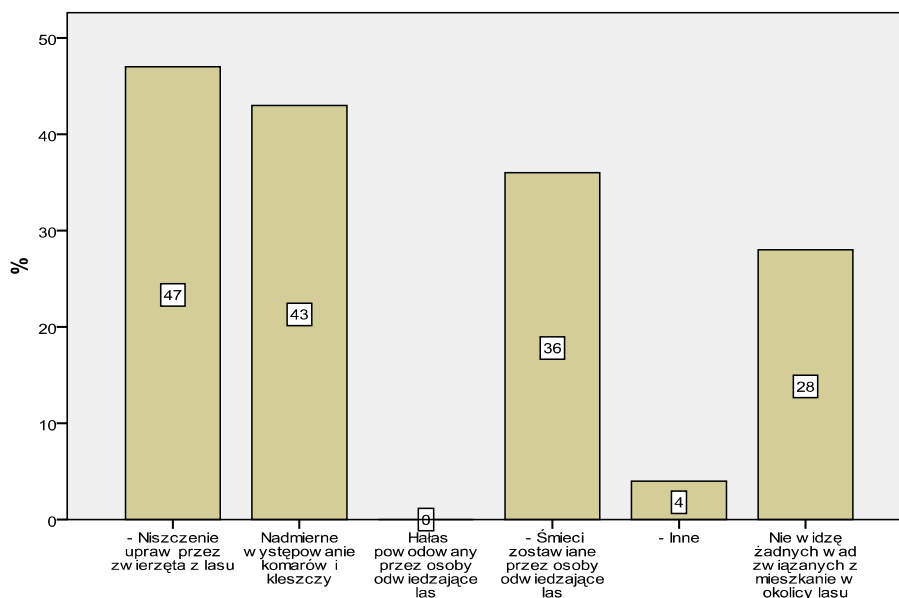
Zgodnie z dokumentami strategicznymi gminy, turystyka i rekreacja stanowią ważny element dla jej rozwoju. W dużej części atrakcyjność turystyczna związana jest z obszarami leśnymi „Obszar gminy Lubartów posiada liczne walory krajobrazowe i przyrodnicze. Kompleks lasów kozłowieckich, które uzyskały status "Kozłowieckiego Parku Krajobrazowego" pełnią ważną rolę w weekendowym wypoczynku ludności miejskiej. Malowniczy teren pradoliny rzeki Wieprz z wieloma walorami przyrodniczymi, stwarza możliwość spokojnego i gruntownego odprężenia.”

Potencjał turystyczny, wynikający z sąsiedztwa lasu nie jest jednak dostrzegany przez

mieszkańców gminy Lubartów. Zaledwie 3 osoby wskazały możliwość zarabiania na osobach odwiedzających las jako korzyść z jego bliskości. Na rysunku nr 3 widoczne są również inne korzyści jakie mieszkańcy gminy Lubartów widzą z sąsiedztwa lasu. Jak widać przede wszystkim ważny jest dla nich czyste powietrze oraz cisza i spokój (po 85% wskazań). W dalszej kolejności możliwość zbierania owoców leśnych (67%) a około połowa respondentów (51%) wskazywała tu rekreację w lesie. Można uznać, że las jest dla mieszkańców Lubartowa ważny przede wszystkim jako element stanowiący o atrakcyjności miejsca zamieszkania, ale nie wpływający pozytywnie dochody mieszkańców.

Z kolei, po stronie wad z sąsiedztwa lasu, niemal połowa respondentów wskazała „niszczenie upraw przez zwierzęta z lasu”, co będzie negatywnie wpływać na sytuację gospodarczą mieszkańców. (por. rysunek nr 4). Przeszkadzają również mieszkańcom kleszcze i komary (43%) oraz śmieci pozostawione przez odwiedzających las. Żadnych wad nie dostrzegło w sąsiedztwie lasu 28% mieszkańców- a więc mniej niż Lubartowie. Zgodnie z modelem Hirschmana, może być to sygnałem, że las dla mieszkańców Lubartowa jest mniej obojętny- a więc ma nieco większe znaczenie w ich życiu.

Rysunek 4. Wady wynikające z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców gminy Lubartów

Jakie wady widzi Pan(i) z mieszkania w okolicy lasu? Ankieter: Respondent może wybrać więcej niż jedną odpowiedź na pytanie. Zaznacz każdą wskazaną przez respondenta.

Relatywnie duże znaczenie lasów w gospodarce gminy Lubartów widać w analizie budżetu. Podatek leśny stanowił w 2009 r. 0,6% dochodów ogółem i 2,97% dochodów własnych (bez udziału w podatkach centralnych). Nie są to wprawdzie znaczne wartości, jednak większe niż przeciętnie w gminach wiejskich, gdzie podatek ten stanowił odpowiednio 0,4% i 1,6%. Jest to oczywiście związane z znacznym udziałem obszarów leśnych w gminie.

Powyższe informacje, wydają się wskazywać na to, że las dla mieszkańców gminy Lubartów ma znaczenie jako element świadczący o atrakcyjności miejsca zamieszkania. Z punktu widzenia gospodarki dostrzegają przede wszystkim problemy, związane z niszczeniem upraw. Potencjał turystyczny jest zdecydowanie mniej istotny w opinii mieszkańców.

Taki obraz potwierdzają informacje o sugerowanych przez mieszkańców zmianach w lesie. 54% osób stwierdziło że są rzeczy w lesie, które należałoby w nim zmienić. Wśród 69 sugerowanych zmian, 28 (a więc 40%) dotyczyło czystości w lesie. 13 dostępności do lasu, w tym 6 infrastruktury turystycznej a reszta kwestii uporządkowania przestrzeni („jest za gęsty”; „jest zbyt wiele drzew suchych, połamanych, niszczy to”). 9 proponowanych zmian, związanych było z problemem dzikiej zwierzyny niszczącej uprawy. Również w 9 przypadkach wskazywano, że w lesie jest za wiele wycinanych drzew.

c) Stare Czarnowo

Gmina Stare Czarnowo leży w województwie Zachodniopomorskim (powiat Gryfiński), 27 km od centrum Szczecina (wieś Stare Czarnowo). W jej skład wchodzi 12 sołectw (22 wsie). Jest to typowa gmina rolno-leśna.

Jej obszar wynosi 152,88 km², w tym lasy zajmują 45,6% ogólnej powierzchni (z czego 98% to lasy w zarządzie Lasów Państwowych). *„Nadzór nad gospodarką leśną sprawują Nadleśnictwa Gryfino i Kliniska. Kompleksy leśne gminy charakteryzują się dużą zwartością powierzchni zalesionej. Największą koncentrację lasów stanowi Puszcza Bukowa, zajmująca północną, środkową i zachodnią część gminy, z wyłączeniem rozległych polan śródleśnych w okolicy Kołowa, Dobropola i Binowa. Poza Puszcza Bukową, na obszarze gminy znajdują się niewielkie enklawy lasu nad doliną Krzekny i jeziorem Będgoszcz, będące*

również w gestii Nadleśnictwa Gryfino, oraz w okolicy Żelewa należące do Nadleśnictwa Kliniska. Pozostałe, niewielkie powierzchnie lasu należą do użytkowników indywidualnych.”⁵

44% powierzchni gminy przeznaczona jest pod działalność rolniczą, a dominującą formą użytkowania są grunty orne (sady zajmują zaledwie 2% gruntów rolnych). Spośród naszych respondentów 27% było właścicielami gospodarstwa rolnego w gminie. *„Na terenie gminy funkcjonują 332 gospodarstwa rolne. Ponad połowa to gospodarstwa o powierzchni od 1 – 5 hektarów. Uzupelniając tę grupę o gospodarstwa od 5 – 20 hektarów, należy stwierdzić, że 306 gospodarstw czyli 92,2 %, to gospodarstwa o powierzchni nie przekraczającej 20 ha. Gospodarstw – na terenie gminy – uznanych za duże, o powierzchni ponad 100 ha rejestruje się 6 co stanowi 1,8 % wszystkich gospodarstw. Prawie 2-krotnie większą powierzchnię użytków rolnych niż rolnicy indywidualni posiada Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki Spółka z o.o Kolbacz.”*

Powyższa charakterystyka zagospodarowania powierzchni gminy nie do końca jest odzwierciedlona w informacjach o głównych źródłach utrzymania mieszkańców. Gminę zamieszkuje 3781 osób (dane z 2009 r) z czego 67% to ludność w wieku produkcyjnym. W 2009 r. zarejestrowanych było w Starym Czarnowie 173 bezrobotnych (stopa bezrobocia rejestrowanego wyniosła 6,7%). Głównym źródłem utrzymania gospodarstw domowych (według spisu powszechnego z 2002 r.) jest praca najemna poza rolnictwem w sektorze publicznym i prywatnym (około 40%). Rolnictwo jako główne źródło utrzymania wskazało tylko 18,3% gospodarstw domowych. Niemniej, zgodnie z informacjami z strategicznych dokumentów gminy to właśnie w rolnictwie jest zatrudniona większość mieszkańców. *„Wiodącym rynkiem pracy jest rolnictwo, w gminie zaewidencjonowane są 332 gospodarstwa rolne, co ogółem daje zatrudnienie dla około 1470 osób”*. Dochody z rolnictwa są jednak łączone z innymi *„Źródłem pozarolniczych dochodów dla pracujących w gospodarstwach rolnych jest niejednokrotnie praca w zakładach przemysłowych zlokalizowanych na terenie Szczecina lub w jego sąsiedztwie oraz prowadzenie działalności gospodarczej / głównie usługi transportowe.*

Informacje te potwierdzają również dane GUS o profilu prowadzonej na terenie gminy działalności gospodarczej. Wśród 447 zarejestrowanych w 2009 r. podmiotów 96 to podmioty

⁵ Te i kolejne informacje o gminie zaczerpnięto z dokumentów strategicznych gminy, powiatu i województwa, dostępnych na stronach tych podmiotów

działające w obszarze „handel hurtowy i detaliczny...”, 85 „budownictwo” Kolejne grupa (według liczby podmiotów) to „transport...” (58), „obsługa nieruchomości” (55) i „przetwórstwo przemysłowe” (53 podmioty). W dziale „rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo” zarejestrowanych było 24 przedsiębiorstwa.

Turystyka, jako potencjał rozwojowy gminy (i źródło utrzymania jej mieszkańców) jest wskazywana w dokumentach strategicznych samorządu⁶. Jako Misję Gminy wpisano: *„Rozbudowa infrastruktury technicznej i układu komunikacyjnego, Rozwój turystyki z wykorzystaniem walorów krajobrazowo-kulturalnych”*. Obiekty godne obejrzenia, które wymieniane są na stronach informacyjnych gminy to przede wszystkim obiekty leśne jak:

- Puszcza Bukowa i Szczeciński Park Krajobrazowy (jako całość)
- Ogród dendrologiczny w Glinnej
- Punkt Informacji Przyrodniczo - Leśnej wraz ze ścieżką edukacyjną

Obok lasów, atrakcją turystyczną Starego Czarnowa mogą być również liczne jeziora.

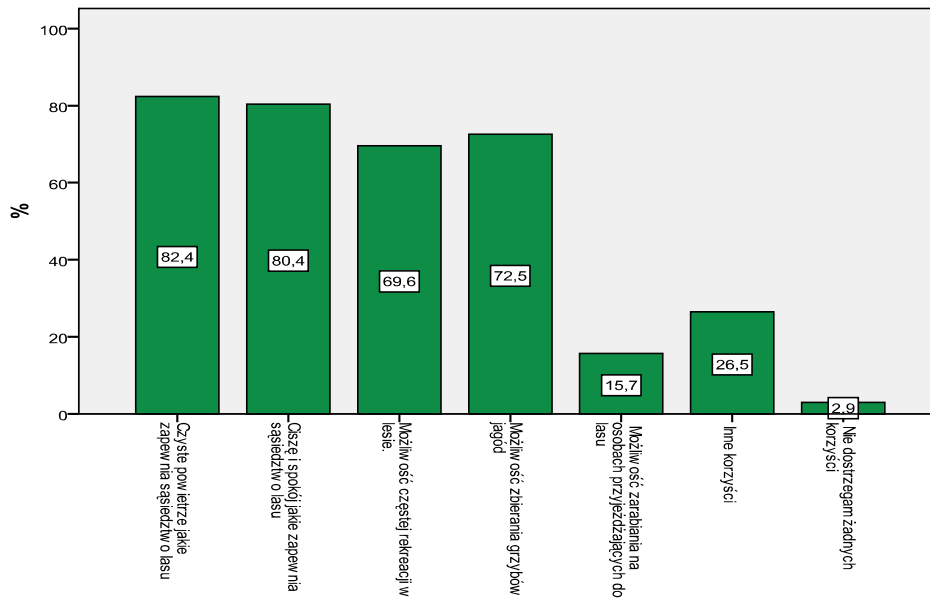
Rozwijaniu turystyki ma sprzyjać podejmowanie działalności agroturystycznej. Przy czym np. na stronie internetowej gminy imiennie wymieniona jest tylko Gajówka Kołówko (będąca własnością LP). Zgodnie z danymi z GUS na terenie gminy działał tylko jeden obiekt noclegowy (nie są tu uwzględniane dane o gospodarstwach agroturystycznych, które zawarte są w danych o podmiotach gospodarczych działających w sekcji PKD obsługa nieruchomości) i 6 podmiotów, których działalność kwalifikowana była w sekcji działalności gospodarczej „Hotele i turystyka”.

Turystyczny potencjał lasu jest również dostrzegany przez mieszkańców gminy. Jak widać na poniższym wykresie, ponad 15% ankietowanych wskazało możliwość zarabiania na osobach przyjeżdżających do lasu jako jego zaletę. Las dla mieszkańców Czarnowa jest w wielu aspektach ważnym elementem atrakcyjności gminy jako miejsca zamieszkania.

⁶ Potencjał turystyczny Starego Czarnowa został określony jako znaczny, w opracowaniu „Possibilities for the development of agrotourism in the areas of landscape parks in West Pomeranian province”; Stanisław Pużyński, Stanisław Dzienia; Acta Sci. Pol., Agricultura 9(1) 2010, 21-27

Korzyści związane z czystym powietrzem, ciszą dostrzegło ponad 80% respondentów, zaś z rekreacją i zbieraniem grzybów/jagód około 70%.

Rysunek 5. Korzyści z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców Starego Czarnowa

Jakie korzyści widzi Pan(i) z mieszkania w okolicy lasu? Ankieter: respondent może wybrać więcej niż jedną odpowiedź na pytanie. Zaznacz każdą wskazaną przez respondenta.

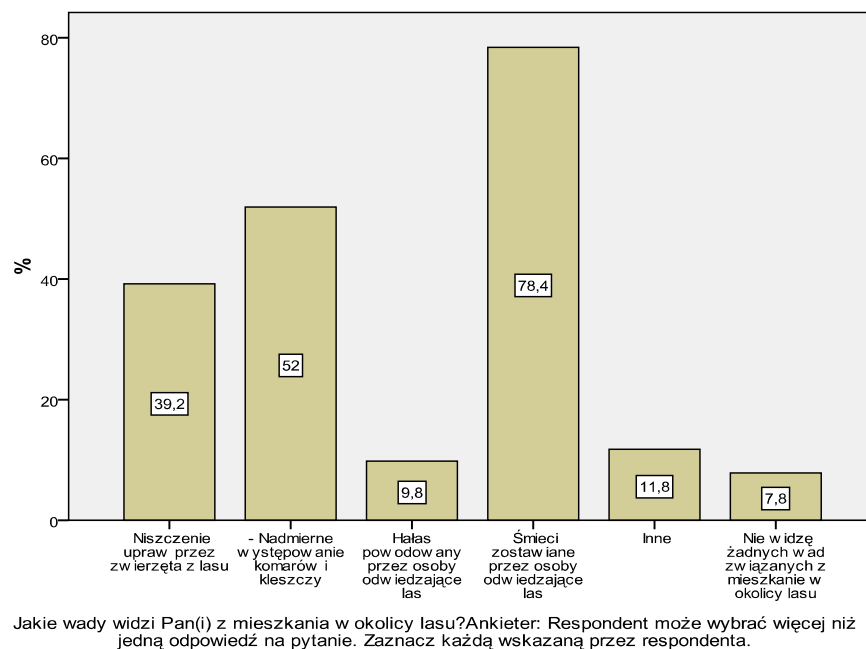
Odwiedzający las, to również problem dla mieszkańców, 78% respondentów uznało, że śmieci zostawiane przez osoby odwiedzające las są wadą mieszkania w okolicach lasu. Jak pokazuje poniższy wykres mieszkańcy Starego Czarnowa jako problem sąsiedztwa lasu widzą również niszczenie upraw (39%) oraz występowanie komarów i kleszczy (52%). Jedyne 7,8% ankietowanych stwierdziło, że nie widzi żadnych wad sąsiedztwa lasu. Świadczyć to może o dużym znaczeniu lasu dla mieszkańców, dla których sąsiedztwo lasu nie jest obojętne.

Relatywnie duże znaczenie lasów w gospodarce gminy Stare Czarnowo widać również w analizie budżetu. Podatek leśny stanowił w 2009 r. 0,9% dochodów ogółem i 2,6% dochodów własnych (bez udziału w podatkach centralnych). Nie są to wprawdzie znaczne wartości, jednak większe niż przeciętnie w gminach wiejskich, gdzie podatek ten stanowił odpowiednio 0,4% i 1,6%. Jest to oczywiście związane z znacznym udziałem obszarów leśnych w gminie. Fakt, że większość tych obszarów jest w zarządzie Lasów Państwowych, a więc one są płatnikiem podatku leśnego, będzie potencjalnie dodatkowym impulsem dla

kontaktów gmina/zarządzający lasem i pośrednio może wpływać na współzarządzanie lasem przez mieszkańców.

Powyższy obraz wydaje się pokazywać, że dla mieszkańców Starego Czarnowa las jest ważnym elementem lokalnej przestrzeni. Jego zagospodarowanie, wpływać będzie nie tylko na atrakcyjność mieszkania, ale również gospodarowania. Dzięki sąsiedztwu lasu mogą oni zarobić (turystyka) ale również tracić (niszczenie upraw przez zwierzęta).

Rysunek 6. Wady wynikające z sąsiedztwa lasu w opinii mieszkańców Starego Czarnowa

Potwierdzają to odpowiedzi na pytanie otwarte o to co należałoby w lesie zmienić (64% osób stwierdziło, że jest kilka lub wiele rzeczy, które należałoby w lesie zmienić a 28%, że nic nie trzeba zmieniać, ogółem zebrano 112 propozycji zmian). Wśród spraw, które wymieniali respondenci znaczna część dotyczyła czystości w lesie (46 odpowiedzi). W 43 odpowiedziach konieczne zmiany dotyczyły dostępności lasu- w tym 21 infrastruktury turystycznej (ścieżki rowerowe, parkingi, szlaki turystyczne), 14 sprzątania gałęzi i drzew i porządkowania przejść po wycinkach, a 8 infrastruktury drogowej ułatwiającej mieszkańcom przemieszczanie się między sąsiednimi miejscowościami. Bezpieczeństwa dotyczyło tylko 5 sugerowanych zmian. Tyle samo (5) sugestii związanych było z ochroną przed zwierzyną.

Znaczenie lasu dla mieszkańców – podsumowanie i porównanie trzech miejscowości

Powyższe rozważania miały na celu zaprezentować znaczenie lasu w codziennym życiu mieszkańców trzech miejscowości. Siła oddziaływania lasu, na życie mieszkańców, zarówno negatywna jak i pozytywna, zgodnie z analizowanym modelem Hirschmana ma znaczenie dla wzięcia udziału w decyzjach o zarządzaniu nim. Analizowano dwa podstawowe aspekty przez które las może oddziaływać. Po pierwsze las wpływa na atrakcyjność mieszkania w danej okolicy (pozytywnie- dzięki niemu powietrze jest czystsze, jest cisza i spokój, a dodatkowo daje mieszkańcom możliwość rekreacji, a także zbierania jego darów oraz negatywnie- komary i kleszcze, hałas i śmieci spowodowane przez odwiedzających las). Po drugie zaś, las oddziałuje na sytuację finansową mieszkańców. W przypadku analizowanych wsi, pozytywnym może być rozwój turystyki, dzięki odwiedzającym las a negatywnie- niszczenie zbiorów przez zwierzęta. Różnice w odczuwaniu tych aspektów w życiu mieszkańców analizowanych miejscowości pokazują Tabele 1 (atrakcyjność zamieszkania) i 2 (wpływ na dochody/sytuację finansową).

Tabela 1. Oddziaływanie lasu na atrakcyjność mieszkania w jego sąsiedztwie

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
Udział osób, dla których korzyścią z zamieszkania w okolicy lasu jest	Las jako atrybut atrakcyjnego mieszkania- POZYTYWNY		
Czyste powietrze	92	85	82,4
Cisza i spokój*	47	85	80,4
Rekreacja*	34	51	69,6
Zbieranie grzybów i jagód*	34	67	72,5
Udział osób, dla których wadą z zamieszkania w okolicy lasu jest	Las jako atrybut atrakcyjnego mieszkania- NEGATYWNY		
Komary i kleszcze*	26	43	52
Hałas *	16	0	7,8
Śmieci*	48	36	78,4

*Istotna statystycznie zależność wady/zalety od miejsca zamieszkania zaznaczono (por. załącznik 2)

Spojrzenie na rolę lasu, jest dość oczywistym wynikiem wielkości lasu w danej miejscowości jak i innymi opisywanymi powyżej cechami charakterystycznymi gospodarki poszczególnych gmin. W Jedlni Letnisko, gdzie lasów jest najmniej w naszej próbie i są rozproszone w zasadzie tylko czyste powietrze jest istotne dla większości mieszkańców. Pozostałe efekty sąsiedztwa lasu dla atrakcyjności miejsca zamieszkania są znaczące dla mniej niż połowy mieszkańców.

W Lubartowie i Starym Czarnowie powierzchnia lasów jest porównywalna. Stąd korzyści i wady, wpływające na „atrakcyjność” z mieszkania w ich okolicy, postrzegane przez mieszkańców są w większości cech podobne choć nieco więcej pozytywnych i negatywnych aspektów mieszkania w okolicy lasu postrzegają mieszkańcy Starego Czarnowa. Może to wynikać z faktu, że las w analizowanych miejscowościach tej gminy „otaczał je”, podczas gdy w Lubartowie, graniczył z siedliskami ludzi tylko z jednej strony. Szczególną różnicę między tymi dwoma gminami widać w ocenie dwu aspektów- rekreacji (o 18 punktów procentowych więcej wskazań w Starym Czarnowie) oraz śmieci (o 42 pkt procentowe więcej wskazań w Starym Czarnowie).

Tabela 2. Oddziaływanie lasu na dochody (sytuację materialną) mieszkańców w jego sąsiedztwie

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
Udział osób, dla których korzyścią z zamieszkania w okolicy lasu jest	Las, który wpływa na dochody (sytuację materialną)- POZYTYWNIE		
Możliwość zarabiania na odwiedzających las*	2	3	15,7
Udział osób, dla których wadą z zamieszkania w okolicy lasu jest	Las, który wpływa na dochody (sytuację materialną)- NEGATYWNIE		
Niszczenie upraw przez zwierzęta*	0	47	39,2

*Istotna statystycznie zależność wady/zalety od miejsca zamieszkania zaznaczono (por. załącznik 2)

Gospodarczy aspekt bliskości lasu niemal nie dostrzegany jest w Jedlni Letnisko. Las ani nie sprzyja dodatkowym zarobkom ani nie wpływa na uprawy. Korzyści z turystyki leśnej postrzegają w zasadzie tylko mieszkańcy Starego Czarnowa, gdzie 15,7% osób wskazało możliwość zarabiania na odwiedzających las jako korzyść z jego sąsiedztwa. Zarówno w gminie Lubartów jak i Starym Czarnowie mieszkańcy zauważają negatywny wpływ sąsiedztwa lasu, wynikający z szkód powodowanych na polach przez leśne zwierzęta. Przy czym w Lubartowie nieco więcej osób uważa to za problem. Aspekt ten pojawiał się również w wypowiedziach mieszkańców dotyczących zmian lesie. W Lubartowie 9 osób stwierdziło że konieczna jest taka ochrona (co stanowiło 13% wypowiedzi) zaś w Starym Czarnowie 5 osób (4,5% wypowiedzi)- co potwierdza większe znaczenie tego problemu w gminie Lubartów.

O sile oddziaływania lasu na mieszkańców może świadczyć liczba osób, w każdej z miejscowości, które nie dostrzegały żadnych wad i korzyści związanych z obecnością lasu. Jak już wspomniano, może to świadczyć o tym, że jest las w życiu tych mieszkańców „neutralny” – co obniża potencjał do podejmowania działań zmierzających do zmian w lesie- a więc współzarządzania. Jak widać w tabeli 3 najwięcej takich osób jest w Jedlni Letnisko, a najmniej w Starym Czarnowie. Przy czym korzyści były częściej dostrzegane we wszystkich miejscowościach niż wady.

Tabela 3. Udział osób „obojętnych” wobec lasu w analizowanych miejscowościach

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
Udział osób które uznały, że nie widzą żadnych korzyści z sąsiedztwa lasu	3,0	2,0	2,9
Udział osób które uznały, że nie widzą żadnych wad z sąsiedztwa lasu*	37	28	7,8

*Istotna statystycznie zależność wady/zalety od miejsca zamieszkania (por. załącznik 2)

Znaczenie lasu w życiu respondentów możemy też ocenić na podstawie wiedzy mieszkańców o tym kto zarządza najbliższym lasem (przyjmując że im większa rola tym lepiej wiadomo kto jest odpowiedzialny za las) W ankiecie zapytaliśmy o nazwę nadleśnictwa. W Jedlni Letnisko 29% ankietowanych nie znało jej. W Lubartowie i Starym

Czarnowie było to tylko 9-10% (różnica w odpowiedziach trzech miejscowości była istotna statystycznie)

Tabela 4. Czy wie Pan(i) do jakiego nadleśnictwa należy las znajdujący się w pobliżu Pana(i) miejscowości?

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
tak	71,0	91	90,2
nie	29,0	9	9,8

Różnice postrzegania roli lasu można analizować w odniesieniu do konkretnych miejscowości i są związane jak pokazano z szeroko rozumianym otoczeniem gospodarczym jak i obszarem i rodzajem lasu. Każda z miejscowości ma zatem swoje własne specyficzne problemy, które będą wpływać na podejmowanie działań związanych z współzarządzaniem w lesie. Jednocześnie można analizować znaczenie lasu dla poszczególnych mieszkańców, w zależności od ich cech socjo-demograficznych rola lasu w ich życiu będzie różna (taka analiza w każdej z miejscowości może być podstawą dla zbudowania tzw. mapy interesariuszy). Z przeprowadzonych ankiet można wnioskować, że ciszę, rekreację oraz możliwość zbierania grzybów częściej we wszystkich trzech analizowanych miejscowościach jako korzyść wskazywali właściciele gospodarstw rolnych (i jest to istotne statystycznie). Rekreację jako korzyść częściej wskazywały osoby z wyższym wykształceniem i dochodami (które to cechy są ze sobą skorelowane dodatnio). Z kolei możliwość zbierania owoców lasu jest korzyścią w pierwszej kolejności dla osób o średnim i podstawowym wykształceniu. Hałas przeszkadza bardziej osobom z wyższym wykształceniem, a śmieci osobom o wyższych dochodach. Zgodnie z intuicją częściej problemy związane z niszczeniem upraw wskazywały osoby, które posiadały gospodarstwo rolne one również częściej widziały możliwość zarobienia na osobach odwiedzających las. Właściciele lasów byli najmniej krytyczni do lasu jako sąsiedztwa (co interpretowane było powyżej jako objaw obojętności wobec lasu- co może zaskakiwać, ale jednocześnie to właściciele lasów i gospodarstw rolnych mieli najniższe wykształcenie w naszej próbie co mogło obciążać tę odpowiedź, wpisuje się to w Hirschman'owską ideę lojalności o której piszemy w drugiej części tego opracowania) (wszystkie wymienione zależności były istotne statystycznie- por. załącznik 2).

Część II

Kapitał społeczny i współzarządzanie – analiza praktyki działania i opinii mieszkańców

Związek między współzarządzaniem a kapitałem społecznym jest oczywisty i wynika z samej treści pojęcia kapitał społeczny. Wprawdzie jego definicji jest wiele, jednak we wszystkich jest mowa o współpracy, działaniach grupowych etc. (porównaj przykładowe definicje poniżej)

„Kapitał społeczny odnosi się do norm i sieci które umożliwiają wspólne działanie. Uwzględnia instytucje, relacje i zwyczaje które warunkują jakość i ilość społecznych interakcji” (World Bank)

“Kapitał społeczny jest definiowany jako normy i relacje międzyludzkie zakorzenione w strukturze społeczeństwa, które ułatwiają ludziom współdziałanie dla osiągnięcia określonego celu” (OECD, słownik terminów statystycznych)

Można zatem współzarządzanie traktować jako jeden z rezultatów istnienia kapitału społecznego⁷.

Charakterystyka socjodemograficzna analizowanych miejscowości

Większość z opracowań wskazuje, że determinantami kapitału społecznego są tradycja i kompozycja społeczności lokalnej, tak więc wspomniane cechy społeczno-demograficzne. Z kolei zgodnie z modelem Hirschman’a, te cechy odgrywają istotną rolę w podejmowaniu przez społeczeństwo działań wobec spraw publicznych. W naszym opracowaniu będziemy uwzględniać:

- % mieszkańców zamieszkałych w okolicy od urodzenia- wyniki ankiety

⁷ W analizach kapitału społecznego partycypacja społeczna traktowana jest czasem jako element, a czasem jako rezultat kapitału społecznego. Ponieważ w naszym badaniu podejmujemy próbę oceny co na współpracę wpływa- w tym czy i jak jest ona skorelowana z różnymi wymiarami kapitału społecznego, będziemy aktywność w sprawach publicznych traktowali jako rezultat/wynik tego kapitału. Por. również rozważania w dalszej części tego rozdziału

- Dane o dochodach respondenta (obok tego dane o przeciętnym wynagrodzeniu – na poziomie powiatu -informacja GUS- i opinię mieszkańców o ich sytuacji materialnej)
- Wykształcenie mieszkańców

Stabilność społeczna, prowadzi do budowania więzi między mieszkańcami. Sprzyja zatem tworzeniu i akumulacji kapitału społecznego. Jednocześnie ta stabilność tworzy podstawy „lojalności” wynikające z przywiązania do konkretnego miejsca. W modelu Hirschman’a, lojalność jest wskazywana jako cecha z jednej strony sprzyjająca głosowaniu (*voice*) (a więc kreująca partycypację społeczną), z drugiej jednak mogąca tworzyć postawy zachowawcze, a więc bierne (Zuindeau; 2009). Warto zauważyć, że jest to w zasadzie bezpośrednie nawiązanie do spostrzeżeń z badań nad kapitałem społecznym i jego rezultatami. Jeden z wymiarów kapitału społecznego, nazywany wiążącym, wynikający z więzi rodzinnych i sąsiedzkich może ewoluować „na zewnątrz” i stać się podstawą do współpracy innymi grupami i społecznościami w tym władzami publicznymi, ale również może „zamykać” społeczność na taką współpracę.

Wśród ankietowanych w Jedlni Letnisko mieszkańców wszyscy byli jej stałymi mieszkańcami. W Lubartowie jedna osoba ankietowana nie była stałym mieszkańcem i miała w tej miejscowości dom działkowy, zaś w Starym Czarnowie trzy. Poniższa tabela pokazuje dla poszczególnych miejscowości jak kształtuje się udział mieszkańców zamieszkujących je określoną przedziałami liczbę lat.

Tabela 5. Od ilu lat ankietowany mieszka w danej miejscowości

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	Ogółem
nie mieszka		1,0%	2,9%	1,3%
5 lat i mniej	12,0%	6,0%	6,9%	8,3%
od 5 do 15 lat	13,0%	7,0%	6,9%	8,9%
powyżej 15 lat	75,0%	86,0%	83,3%	81,5%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Jak widać, w Lubartowie i Starym Czarnowie mamy bardziej stabilne społeczeństwo niż w Jedlni Letnisko. Jak wspomniano Jedlnia od lat miała charakter miejscowości

letniskowej/działkowej dla Radomia, a dziś wraz z tendencją migracji na obrzeża miast staje się miejscem zamieszkania dla ludzi pracujących w Radomiu. Niemniej nie istnieje statystycznie istotna zależność między miejscowością a „stabilnością” zamieszkania (por. załącznik 3)

Wpływ wysokości dochodu na wybór taktyki mieszkańców wobec spraw publicznych nie jest oczywisty. W analizach modelu Hirschman’a wyższe dochody to czynnik sprzyjający przede wszystkim „odejściu”. Jednak uważa się, że zanim takie odejście nastąpi mieszkańcy będą skłonni podjąć próbę zmian w aktualnym miejscu zamieszkania. (Kopańska; 2005). Z kolei niskie dochody pogłębiają „uzależnienie” od danego miejsca zamieszkania a więc lojalność- ta jak wspomniano może wpływać na współzarządzanie ale również pogłębiać bierność mieszkańców. Badania postaw obywatelskich w Polsce wskazują na istnienie istotnego związku między dochodem a zaangażowaniem w sprawy publiczne. Zarówno gotowość do współpracy jak i doświadczenia pracy społecznej na rzecz swojego środowiska są wyraźnie wyższe wśród osób uzyskujących wyższe (powyżej 1500 zł per capita) dochody. (CBOS, 2010 a i b)

Tabela 6. Informacje o dochodach respondentów uzyskane zostały z ankiety. Indywidualny miesięczny dochód netto ankietowanego w poszczególnych miejscowościach prezentuje poniższa tabela.

Tabela krzyżowa miejsce zamieszkania* dochody respondenta							
			dochody respondenta				Ogółem
			499 zł i poniżej	500-1499 zł	1500-2499 zł	2500 zł i więcej	
miejsce	Jedlnia Letnisko	Liczebność	6	20	39	35	100
		% z miejsce	6,0%	20,0%	39,0%	35,0%	100,0%
	Lubartów	Liczebność	8	42	36	14	100
		% z miejsce	8,0%	42,0%	36,0%	14,0%	100,0%
	Stare Czarnowo	Liczebność	16	23	26	37	102
		% z miejsce	15,7%	22,5%	25,5%	36,3%	100,0%
Ogółem		Liczebność	30	85	101	86	302
		% z miejsce	9,9%	28,1%	33,4%	28,5%	100,0%

Jak widać najczęściej bardzo niskich dochodów (499 zł i mniej) uzyskiwali mieszkańcy Starego Czarnowa (15,7%) , ale w tej miejscowości była również największa grupa osób zarabiających ponad 2500 zł. (36,3%) Wskazuje to na znaczne zróżnicowanie wewnątrz miejscowości. Duża grupa osób zarabiających ponad 2500 zł jest również w Jedlni Letnisko (35%) tu najmniej jest również osób o dochodach najniższych (tylko 6% ankietowanych). W Lubartowie zasadnicza większość respondentów miała dochody w granicach 500-2499 zł (78%). Okazuje się, że dochody w istotny statystycznie sposób różnicują miejscowości. (por. załącznik 3)

Dodatkowo uwzględnić można subiektywne odczucia mieszkańców, o ich sytuacji materialnej, co pokazuje poniższe zestawienie. W Jedlni Letnisko jako złą ocenia sytuację materialną najczęściej osób (27% negatywnych). Jednocześnie w tej miejscowości dużo było również wskazań pozytywnych (36%), co było zbliżone do najlepiej oceniających swoją sytuację mieszkańców Lubartowa (37%). Warto zauważyć, że w stosunku do przeciętnych w Polsce, we wszystkich tych trzech miejscowościach więcej było negatywnych ocen.

Tabela 7. Jak Pan(i) ocenia obecne warunki materialne swojego gospodarstwa domowego?
Czy są one:

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	Ogólnopolskie XI'2009 CBOS
złe	11	8	12,7	14
raczej złe	16	13	7,8	
ani dobre, ani złe	37	42	47,1	48
raczej dobre	24	22	17,6	38
dobre	12	15	14,7	

Kolejną cechą społeczeństwa, która może wpływać na zaangażowanie w sprawy publiczne jest wykształcenie. Tłumaczone jest to na dwa sposoby. Po pierwsze, wykształcenie zwiększa świadomość praw i obowiązków w lokalnej społeczności, a więc ułatwia podjęcie działania poprzez np. prowadzenie protestu czy wniesienie skargi. Po drugie zaś, wykształcenie zwiększa świadomość wyboru, a zatem ułatwia odejście, a sam fakt takiej możliwości paradoksalnie zwiększa gotowość do wzięcia aktywnego udziału w życiu społeczności lokalnej (por. np. Van Vugt *et. al*, 2002; Bailey, 1999, ss. 46-49). Taką zależność potwierdzają badania o postawach społecznych Polaków, które wskazują że osoby z wyższym wykształceniem częściej angażują się lub chcą angażować w sprawy publiczne, a ich poczucie podmiotowości obywatelskiej jest wyższe niż osób o wykształceniu niższym. (CBOS 2010 a,b)

Informacje o wykształceniu mieszkańców ankietowanych w kolejnych miejscowościach przedstawione są poniżej. Jak widać w tabeli najniższe wykształcenie mieli ankietowani mieszkańcy Lubartowa, z których większość miała wykształcenie podstawowe. W Jedlni Letnisko było z kolei najwięcej osób z wyższym wykształceniem. Wykształcenie jest również cechą która w sposób istotny statystycznie jest różna w poszczególnych miejscowościach (por. załącznik 3) Jednocześnie wykształcenie jest powiązane z dochodem dotyczy to całej analizowanej próby, a także w Lubartowie i Starym Czarnowie. W Jedlni Letnisko związek ten nie jest istotny statystycznie. Ogólnie im wyższe wykształcenie tym wyższe są dochody mieszkańca.

Tabela 8. Jakie jest Pana wykształcenie*?

	JEDLNIA Letnisko	LUBARTÓW	Stare Czarnowo
Podstawowe	36	64	49,0
Średnie	41	25	40,2
Wyższe	23	11	10,8

*Kategorie wykształcenia zostały pogrupowane w szersze kategorie niż pytano o to w ankiecie

Tabela 9. Tabela krzyżowa wykształcenie/dochody respondenta

		wykształcenie				Ogółem
		podstawowe	średnie	wyższe		
dochody respondenta	499 zł i poniżej	Liczebność	17	9	4	30
		% z wykształcenie	11,3%	8,4%	8,9%	9,9%
	500-1499 zł	Liczebność	58	23	4	85
		% z wykształcenie	38,7%	21,5%	8,9%	28,1%
	1500-2499 zł	Liczebność	48	36	17	101
		% z wykształcenie	32,0%	33,6%	37,8%	33,4%
	2500 zł i więcej	Liczebność	27	39	20	86
		% z wykształcenie	18,0%	36,4%	44,4%	28,5%
Ogółem		Liczebność	150	107	45	302
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Równocześnie wykształcenie jest powiązane z stabilnością mieszkańców. Osoby o wyższym wykształceniu częściej są „nowe” w analizowanych miejscowościach. Tak więc osoby o niższym wykształceniu są mniej mobilne, można również oczekiwać że będą bardziej „lojalne” wobec swojego miejsca zamieszkania a więc niezależnie od sytuacji rzadziej podejmować działania publiczne.

Tabela 10. Tabela krzyżowa wykształcenie/liczba lat zamieszkiwania w danej miejscowości

		wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
stabilność	mieszka <5 lat	Liczebność	8	9	8	25
		% z wykształcenie	5,4%	8,5%	18,6%	8,4%
	mieszka 5-15 lat	Liczebność	8	8	11	27
		% z wykształcenie	5,4%	7,5%	25,6%	9,1%
	mieszka >15 lat	Liczebność	133	89	24	246
		% z wykształcenie	89,3%	84,0%	55,8%	82,6%
Ogółem		Liczebność	149	106	43	298
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kapitał społeczny trzech gmin

Przytoczone wcześniej definicje kapitału społecznego, jakie znaleźć można w literaturze pokazują jak nieściśle i ogólne jest to pojęcie. Często kapitał społeczny traktowany jest raczej jako intuicyjna kategoria, „klej łączący społeczeństwo” (Grootaert Ch.; T. van Bastelaer 2001) Tymczasem, ta intuicyjność i ogólność, zwłaszcza w sytuacji próby oceny/zmierzenia kapitału oraz jego wpływu na działania społeczne i ich efekty, jest niezwykle utrudnieniem badawczym. Pomimo prowadzonej od kilkunastu lat (również w Polsce) dyskusji na temat sposobów oceny kapitału społecznego nie wypracowano jednej metody. Przyjmuje się zwykle, że ocena kapitału społecznego jest wielowymiarowa i wymaga badań jakościowych i ilościowych, a również analiz historii i tradycji społeczeństwa. (por. analizy sugerowane przez World Bank, OECD.). Dodatkowo nie ma jednomyślności co do tego co jest miarą kapitału a co wskazuje już na jego rezultaty. Z punktu widzenia naszych analiz, które mają wskazywać co i jak wpływać będzie na partycypację społeczeństwa w działaniach publicznych różne wymiary tej partycypacji będziemy traktować jako wynik/rezultat istnienia kapitału społecznego. Z kolei sam kapitał społeczny oceniać będziemy na podstawie wybranych wskaźników, które w naszej opinii i zgodnie z wykorzystywanym tu podejściem modelu Hirschmana mogą najsilniej oddziaływać na

współzarządzanie. Podobne podejście można znaleźć w innych opracowaniach. Warto przy tym podkreślić, że uważa się że nawet tak cząstkowa analiza kapitału społecznego będzie dobrze opisywać zróżnicowanie w jego poziomie (por. Paldman 2000)

W niniejszej analizie kapitał społeczny będzie oceniany w dwu jego wymiarach- kapitału wiążącego i pomostowego. Kapitał wiążący pokazuje istnienie i siłę nieformalnych związków wewnątrz najbliższej społeczności- w rodzinie, w grupach sąsiedzkich. Kapitał pomostowy zaś, to zdolność do budowania nieformalnych związków „zewnątrz”, wychodzących poza związki wewnątrz rodziny czy grupy sąsiedzkiej. Wskaźnikami oceniającymi te dwie formy kapitału społecznego będą:

- Kapitał wiążący: częstotliwość spotkań z sąsiadami, a także zaangażowanie w organizacje społeczne zorientowane „do wewnątrz”
- Kapitał pomostowy: członkostwo w organizacjach pozarządowych skierowanych „na zewnątrz”, indywidualistyczna/społeczna postawa wobec rozwiązywania problemów społecznych

Wszystkie powyższe wskaźniki pochodzą z ankiety.

W literaturze jako wymiar kapitału społecznego wskazuje się jeszcze kapitał łączący. Odnosi się on do współpracy sformalizowanej, a więc w szczególności współpracy z władzami publicznymi. Stąd w naszej analizie będzie on prezentowany osobno, już jako efekt istnienia kapitału społecznego.

Poniżej zaprezentowane są te miary dla mieszkańców kolejnych miejscowości (gdzie jest to możliwe na tle ogólnopolskim)

Tabela 11. Jak często spotyka się Pan(i) towarzyszko ze swoimi sąsiadami:

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
prawie codziennie	36,0	51,0	52,0
przeciętnie raz w tygodniu	15,0	17,0	18,6
raz kilka razy w miesiącu	18,0	7,0	15,7
raz kilka razy w roku	17,0	12,0	7,8
nigdy/prawie nigdy	14,0	13,0	5,9

W Lubartowie i Starym Czarnowie codziennie lub kilka razy w tygodniu spotyka się niemal 70% mieszkańców. Tymczasem w Jedlni jest to zaledwie 50%. Nigdy lub prawie nigdy nie spotykało się z sąsiadami 14% ankietowanych w Jedlni Letnisko oraz 13% w Lubartowie. Najmniej takich osób było w Starym Czarnowie-5,9% ankietowanych. A zatem w Jedlni Letnisko kapitał wiążący reprezentowany przez kontakty sąsiedzkie jest niższy niż w pozostałych miejscowościach. Z kolei porównując Stare Czarnowo i Lubartów wydaje się, że w pierwszej z tych miejscowości kapitał wiążący jest wyższy. Decydować będzie o tym fakt, że w Lubartowie spora grupa osób (25%) spotyka się rzadko lub nie spotyka wcale z sąsiadami, podczas gdy w Starym Czarnowie jest to tylko 13,7% mieszkańców. Analiza potwierdza, że częstotliwość spotkań sąsiedzkich jest istotnie statystycznie zależna od miejsca zamieszkania (por. załącznik 3)

Częstotliwość spotkań z sąsiadami jest związana z dwoma analizowanymi wcześniej cechami socjodemograficznymi- dochodem i wykształceniem. (por. załącznik 3)

Tabela 12. Tabela krzyżowa wykształcenie/częstotliwość spotkań z sąsiadami

		wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
Częstotliwość spotkań z sąsiadami	prawie codziennie	Liczebność	76	53	10	139
		% z wykształcenie	51,4%	50,0%	22,7%	46,6%
	przynajmniej raz w miesiącu	Liczebność	41	29	20	90
		% z wykształcenie	27,7%	27,4%	45,5%	30,2%
	kilka razy w roku lub nigdy/prawie nigdy	Liczebność	31	24	14	69
		% z wykształcenie	20,9%	22,6%	31,8%	23,2%
Ogółem		Liczebność	148	106	44	298
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 13. Tabela krzyżowa dochody/częstotliwość spotkań z sąsiadami

Tabela krzyżowa							
			dochody respondenta				Ogółem
			499 zł i poniżej	500-1499 zł	1500-2499 zł	2500 zł i więcej	
Częstotliwość spotkań z sąsiadami	prawie codziennie	Liczebność	14	52	43	30	139
		% z dochody respondenta	48,3%	63,4%	42,6%	34,9%	46,6%
	przynajmniej raz w miesiącu	Liczebność	6	15	32	37	90
		% z dochody respondenta	20,7%	18,3%	31,7%	43,0%	30,2%
	kilka razy w roku lub nigdy/prawie nigdy	Liczebność	9	15	26	19	69
		% z dochody respondenta	31,0%	18,3%	25,7%	22,1%	23,2%
Ogółem		Liczebność	29	82	101	86	298
		% z dochody respondenta	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Najczęściej z sąsiadami spotykają się mniej wykształceni mieszkańcy. Połowa osób z wykształceniem podstawowym i średnim spotyka się z sąsiadami prawie codziennie. Wśród osób o wyższym wykształceniu dominującą odpowiedzią na pytanie o częstotliwość spotkań były spotkania rzadsze (raz w miesiącu). Przyczyn takiej sytuacji można wskazać wiele, natomiast z punktu widzenia analiz kapitału społecznego, związek między wykształceniem a częstotliwością spotkań pokazuje, że osoby o niższym wykształceniu zapewne reprezentują nieco wyższy kapitał wiążący. Natomiast wpisując wniosek o tej zależności do logiki modelu Hirschman'a można pokazać, że osoby z niższym wykształceniem są bardziej związane z swoim otoczeniem (co potwierdza związek z liczbą lat mieszkania w danej miejscowości) a więc w sprawach publicznych będą prezentować raczej postawę bierną, opartą na lojalności wobec miejsca. Z uwagi na to, że dochody są powiązane z wykształceniem również tu można wysnuć podobne wnioski, tzn. osoby o niższych dochodach (niższym wykształceniu) są silniej związane z swoją miejscowością, spotykają się relatywnie częściej z sąsiadami. Można się zatem spodziewać bardziej biernej ich postawy w działaniach publicznych.

Kolejnym czynnikiem opisującym kapitał społeczny jest członkostwo w organizacjach społecznych. Zgodnie z deklaracjami z ankiety najwięcej osób było członkami takich

organizacji w Lubartowie, zaś najmniej w Jedlni Letnisko. (por. tabela poniżej) We wszystkich trzech miejscowościach zaangażowanie w działalność organizacji społecznych było niższe niż przeciętnie w kraju. W ankiecie nie została podana dokładna definicja „organizacji społecznej” ale poprosiliśmy o podanie ich nazw. Dzięki temu można rozróżnić, wskazywane w literaturze typy organizacji, ze względu na rodzaj i cel ich działania. Chodzi o organizacje „(...) skoncentrowane na wewnętrznych celach tworzącej je wspólnoty, (oraz) na celach bardziej uniwersalnych, nawet jeśli realizowanych we wspólnocie” (Swianiewicz; 2009; str. 104) Te pierwsze będą wyrazem kapitału wiążącego zaś drugie pomostowego. I tak do typu organizacji nakierowanych na swoich członków można zaliczyć ochotnicze straże pożarne, kluby sportowe, korporacje zawodowe i hobbystyczne, spółdzielnie rolnicze. Do tych organizacji zaliczyliśmy również rady sołeckie. Z kolei organizacje o uniwersalnych celach, jakie zidentyfikowaliśmy w naszej próbie to Stowarzyszenia Miłośników Wsi i Gminy, lokalne radio, organizacje charytatywne, partie polityczne. Zdajemy sobie sprawę, że ten podział nie jest doskonały, jednak jest najbliższy definicjom rozróżniającym te dwa typy organizacji.

Tabela 14. Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej? (% odpowiedzi)
Wraz z podziałem na typy organizacji.

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	Średnia ogólnopolska*
Tak, w tym:	10,0	16,0	13,7	28
Organizacje nakierowane na swoich członków	7,0	7,0	11,8	bd
Organizacje o celach uniwersalnych	3,0	9,0	1,9	bd

* w ankiecie CBOS pytano o pracę w organizacjach społecznych; CBOS 2010 c

Jak widać w powyższej tabeli ankietowani mieszkańcy należeli przede wszystkim do organizacji reprezentujących kapitał wiążący, szczególnie dotyczy to Starego Czarnowa. Wyjątkiem jest Lubartów, gdzie przeważały organizacje nakierowane na zewnątrz, a więc reprezentujące kapitał pomostowy. Na podstawie tych informacji, można wnioskować, że kapitał wiążący reprezentowany przez udział w organizacjach nakierowanych na swoich członków, jest najwyższy w Starym Czarnowie. Pozostałe miejscowości są pod tym względem podobne.

Z kolei w Lubartowie najwyższy jest kapitał pomostowy określany przez zaangażowanie w organizacjach wykraczających swoim działaniem poza partykularne cele swoich członków. Porównanie dwu kolejnych miejscowości w tym kontekście zdaje się pokazywać przewagę kapitału pomostowego w Jedlni Letnisko, jednak różnica z Starym Czarnowem nie jest w tym przypadku znacząca. Analiza nie wskazuje jednak na statystycznie istotną zależność między członkostwem w organizacji społecznej a miejscem zamieszkania. (por. Załącznik 3)

Warto dodać, że fakt przynależności do organizacji społecznych jest powiązany w wykształceniem. Osoby o wyższym wykształceniu częściej są członkami takich organizacji - co jest zgodne z wcześniejszymi uwagami w części o cechach socjoekonomicznych. (por. załącznik 3).

Tabela 15. Tabela krzyżowa Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?
 * wykształcenie

		wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?	tak	Liczebność	13	17	10	40
		% z wykształcenie	8,7%	15,9%	22,2%	13,2%
	nie	Liczebność	137	90	35	262
		% z wykształcenie	91,3%	84,1%	77,8%	86,8%
Ogółem		Liczebność	150	107	45	302
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ostatni analizowany przez nas wymiar kapitału społecznego dotyczy kapitału pomostowego i tego jak bardzo prospołeczne lub indywidualistyczne jest podejście mieszkańców w odniesieniu do spraw lokalnych. (por. poniższa tabela)

Tabela 16. Czy zgadza się Pan(i) z następującymi stwierdzeniami? Nie interesuję się sprawami lokalnej społeczności. Uważam, że każdy przede wszystkim powinien liczyć na siebie

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
Zdecydowanie tak	14,0	24,0	36,3
Raczej tak	28,0	29,0	22,5
Raczej nie	44,0	24,0	22,5
Zdecydowanie nie	12,0	13,0	16,7
nie mam zdania	2,0	10,0	2,0

Najbardziej indywidualistyczne spojrzenie na ten problem mają mieszkańcy Starego Czarnowa. Większość z nich (58,8%) uważa, że każdy powinien liczyć przede wszystkim na siebie i nie interesuje się sprawami społeczności lokalnej. Nieco mniej takich osób jest w Lubartowie (53%). Wyróżnia się tu postawa mieszkańców Jedlni Letnisko, wśród których 42% osób ma takie „niespołeczne” podejście do problemów lokalnej społeczności, a więc poziom pomostowego kapitału społecznego, reprezentowany przez zainteresowanie lokalnymi sprawami najwyższy jest w tej miejscowości. Choć warto podkreślić fakt, że społecznych postaw i w tej miejscowości jest niewiele (nie zgadzało się z komentowanym zdaniem zaledwie 53% mieszkańców) Zwraca uwagę dość duża grupa osób z Lubartowa, które nie umiały określić swojej postawy. Z pewnym uproszczeniem możemy im przypisać postawę bierną w odniesieniu do problemów lokalnych, a więc również niespołeczną. Różnice w opinii mieszkańców kolejnych miejscowości dotyczących podejścia do spraw społecznych są statystycznie istotne. (por. załącznik 3)

Podejście do problemów publicznych polaryzowało również ankietowanych o różnych dochodach i wykształceniu. Generalnie osoby o wykształceniu wyższym reprezentowały częściej prospołeczne podejście do problemów publicznych. Tymczasem respondenci o niskim wykształceniu raczej indywidualistyczne. Można zatem wnioskować, że wyższe wykształcenie podnosi poziom kapitału pomostowego i będzie zapewne sprzyjać podejmowaniu przez mieszkańca działań publicznych. Relacja dochodów jest tu podobna (wyższe wykształcenie-wyższe dochody- bardziej społeczne podejście do rozwiązywania problemów lokalnych)

Tabela 17. Tabela krzyżowa podejście do problemów * wykształcenie

		wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
podejście do problemów	indywidualistyczne	Liczebność	90	50	15	155
		% z wykształcenie	60,0%	46,7%	33,3%	51,3%
	społeczne	Liczebność	54	51	28	133
		% z wykształcenie	36,0%	47,7%	62,2%	44,0%
	obojętne	Liczebność	6	6	2	14
		% z wykształcenie	4,0%	5,6%	4,4%	4,6%
Ogółem		Liczebność	150	107	45	302
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kolejną zmienną która zgodnie z analizami statystycznymi jest współzależna z członkostwem w organizacjach społecznych jest podejście do rozwiązywania spraw lokalnych. (por. załącznik 3) Zgodnie z intuicją osoby, które deklarowały bardziej społeczne podejście częściej były członkami organizacji społecznych niż ci którzy mieli indywidualistyczne bądź obojętne spojrzenie.

Tabela 18. Tabela krzyżowa podejście do problemów * Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?

		Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?		Ogółem		
		tak	nie			
podejście do problemów	indywidualistyczne	Liczebność	13	142	155	
		% z podejście do problemów	8,4%	91,6%	100,0%	
	społeczne	Liczebność	25	108	133	
		% z podejście do problemów	18,8%	81,2%	100,0%	
	obojętne		Liczebność	2	12	14

		% z podejście do problemów	14,3%	85,7%	100,0%
Ogółem		Liczebność	40	262	302
		% z podejście do problemów	13,2%	86,8%	100,0%

Prezentowane przez nas mierniki kapitału społecznego nie pretendują do zupełnych. Zdajemy sobie sprawę, że jedynie dotyczą one problemu oceny kapitału społecznego. Niemniej, na potrzeby niniejszego opracowania pozwalają wskazać podstawowe różnice i podobieństwa między analizowanymi miejscowościami, a zatem mogą wskazywać na różnice w gotowości są do podjęcia współpracy w zakresie realizacji publicznych zadań.

W Jedlni Letnisko kapitał wiążący jest na niskim poziomie w porównaniu z pozostałymi miejscowościami. Najbardziej spośród wszystkich analizowanych miejscowości spotykają się tu mieszkańcy z sąsiadami. Również nasycenie organizacjami społecznymi, w tym reprezentującymi kapitał wiążący jest tu słabe. Kapitał pomostowy w sferze deklaracji jest wysoki- mieszkańcy uważają że zainteresowanie sprawami lokalnymi jest ważne. Jednak członkostwo w organizacjach społecznych o celach uniwersalnych jest tu niskie. Stąd można uznać, że kapitał pomostowy jest również na niskim poziomie, choć zapewne nieco wyższym niż w Starym Czarnowie.

W Lubartowie kapitał wiążący reprezentowany przez natężenie spotkań sąsiedzkich jest wyższy niż w Jedlni Letnisko i podobny do Starego Czarnowa. Z kolei organizacji społecznych jest w tej miejscowości zdecydowanie najwięcej w naszej próbie. Jednak organizacje, które nastawione są na swoich członków, a więc reprezentujące kapitał wiążący są w mniejszości. Można zatem uznać, że poziom kapitału wiążącego w tej miejscowości jest pośredni między tym w Jedlni Letnisko i Starym Czarnowie. Z kolei kapitał pomostowy zgodnie z deklaracjami o podejściu do spraw społecznych jest zbliżony do Starego Czarnowa- a więc niski. Z drugiej strony to w tej miejscowości było najwięcej członków organizacji o charakterze „zewnątrznym”. Przyjmując, że „twarde” dane o członkostwie w organizacjach są lepszym wskaźnikiem społecznej postawy niż deklaracje, można wnioskować że kapitał pomostowy jest w Lubartowie nieco wyższy niż w Jedlni Letnisko (a więc najwyższy w naszej próbie).

W Starym Czarnowie kapitał wiążący, reprezentowany przez częstotliwość sąsiedzkich spotkań oraz członkostwo w organizacjach jest najwyższy w naszej próbie. W miejscowości tej najmniej było członków organizacji „zewnętrznych”, a podejście mieszkańców do rozwiązywania problemów było najbardziej indywidualistyczne. Można zatem stwierdzić, że kapitał pomostowy jest w Starym Czarnowie najniższy spośród analizowanych miejscowości.

Jednocześnie warto zaznaczyć, że cechą socjodemograficzną która jest współzależna z wszystkimi wymiarami kapitału społecznego jest wykształcenie. Sprzyja ono przede wszystkim budowaniu kapitału pomostowego. Analizując tę zależność zgodnie z założeniami modelu Hirschman'a wykształcenie sprzyja „wyjściu na zewnątrz” i zmniejsza bierność wobec społecznych problemów.

W dalszej części sprawdzimy na ile powyższe cechy socjodemograficzne a również wymiary kapitału społecznego wpływają na zaangażowanie ludzi w działania publiczne oraz czy istnieje w tym aspekcie zróżnicowanie między miejscowościami.

Zaangażowanie społeczeństwa w działalność dotyczącą lokalnych spraw publicznych

Aktywność publiczną będziemy w naszej analizie oceniać na podstawie:

- udziału respondentów w (ostatnich) wyborach gminnych
- udziału respondentów w zebraniach Rady gminy
- udziału respondentów w spotkaniach dotyczących działań publicznych organizowanych przez władze lokalne

Zarówno zgodnie z deklaracjami z naszej ankiety jak i danymi PKW frekwencja w wyborach samorządowych (2006) była najniższa w Lubartowie. Zdecydowanie najwięcej osób brało udział w wyborach w Starym Czarnowie, różnice te są istotne statystycznie. (por. załącznik 4)

Tabela 19. Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy? (%)

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	Średnia ogólnopolska
ankieta	78,0	57,0	71,6	nd
Dane PKW cała gmina	52,4	43,7	61,7	44

We wszystkich miejscowościach ankietowani przez nas mieszkańcy byli zgodnie z ich deklaracjami bardziej aktywni w wyborach niż przeciętna w gminie. Fakt przeszacowania aktywności wyborczej może wynikać np. z zapomnienia, kiedy mieszkańcy myślą wybory (ankietę przeprowadzono w roku 2008, wybory samorządowe o które pytano odbyły się w 2006, zaś w 2007 były wybory do Sejmu i Senatu). Zgodnie z deklaracjami najwięcej uczestniczyło w wyborach ankietowanych z Jedlni Letnisko i jednocześnie jest to najbardziej odbiegające od danych z PKW. Z kolei w Starym Czarnowie deklarowana aktywność w wyborach jest zbliżona do tej z Jedlni (choć nieco niższa), a jednocześnie najwyższa w informacjach z PKW. Mieszkańcy Lubartowa najrzadziej (i w deklaracjach i zgodnie z danymi PKW) uczestniczyli w wyborach.

Zależność między wykształceniem a aktywnością (bądź jej deklaracją) wyborczą jest w analizowanej próbie istotna statystycznie. Osoby o wykształceniu podstawowym nieco rzadziej niż pozostali uczestniczyli w wyborach (por. załącznik 4)

Tabela 20. Tabela krzyżowa Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy? * wykształcenie

			wykształcenie			Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy?	tak	Liczebność	91	83	34	208
		% z wykształcenie	60,7%	77,6%	75,6%	68,9%
	nie	Liczebność	59	23	11	93
		% z wykształcenie	39,3%	21,5%	24,4%	30,8%
	nie wiem trudno powiedzieć	Liczebność	0	1	0	1
		% z wykształcenie	,0%	,9%	,0%	,3%
Ogółem	Liczebność	150	107	45	302	

1. Możliwości i kierunki angażowania społeczeństwa do zarządzania lasem

- analiza przypadków trzech miejscowości

Agnieszka Kopańska

		wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	średnie	wyższe	
Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy?	tak	Liczebność	91	83	34	208
		% z wykształcenie	60,7%	77,6%	75,6%	68,9%
	nie	Liczebność	59	23	11	93
		% z wykształcenie	39,3%	21,5%	24,4%	30,8%
	nie wiem trudno powiedzieć	Liczebność	0	1	0	1
		% z wykształcenie	,0%	,9%	,0%	,3%
Ogółem		Liczebność	150	107	45	302
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Istnieje również zależność między uczestnictwem w wyborach a czasem mieszkania w danej miejscowości. Ci którzy mieszkają dłużej, częściej uczestniczą w wyborach.

Tabela 21. Tabela krzyżowa Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy? * stabilność

		stabilność			Ogółem	
			mieszka <5 lat	mieszka 5-15 lat		mieszka >15 lat
Czy brał(a) Pan(i) udział w ostatnich wyborach do władz gminy?	tak	Liczebność	12	17	178	207
		% z stabilność	48,0%	63,0%	72,4%	69,5%
	nie	Liczebność	12	10	68	90
		% z stabilność	48,0%	37,0%	27,6%	30,2%
	nie wiem trudno powiedzieć	Liczebność	1	0	0	1
		% z stabilność	4,0%	,0%	,0%	,3%
Ogółem		Liczebność	25	27	246	298
		% z stabilność	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Zebrania Rady Gminy są otwartym forum, gdzie każdy mieszkaniec może przyjść. Jak widać mieszkańcy Starego Czarnowa korzystali z tej możliwości najczęściej.

Tabela 22. Czy uczestniczył(a) Pan(i) kiedykolwiek w zebraniu Rady Gminy?

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
tak	28,0	24,0	35,3
nie	72,0	76,0	64,7

Wprawdzie 3 osoby spośród ankietowanych w tej miejscowości należało do rady sołectkiej, ale nawet po odjęciu ich z próby uczestnictwo w zebraniach Rady jest tu najczęstsze. Okazuje się jednak, że zależność udziału w zebraniach Rady i miejscowości nie jest istotna statystycznie. Spośród analizowanych w poprzedniej części cech istotny statystycznie okazał się związek z czasem zamieszkiwania. (por. załącznik 4) Mieszkańcy którzy mieszkali w danym miejscu dłużej niż 15 lat najczęściej brali udział w takich zebraniach.

Tabela 23. Tabela krzyżowa Czy uczestniczył(a) Pan(i) kiedykolwiek w zebraniu Rady Gminy? * liczba lat zamieszkiwania w danej miejscowości

		liczba lat zamieszkiwania w danej miejscowości				Ogółem
		mieszka <5 lat	mieszka 5-15 lat	mieszka >15 lat		
Czy uczestniczył(a) Pan(i) kiedykolwiek w zebraniu Rady Gminy?	tak	Liczebność	4	3	80	87
		% z stabilność	16,0%	11,1%	32,5%	29,2%
	nie	Liczebność	21	24	166	211
		% z stabilność	84,0%	88,9%	67,5%	70,8%
Ogółem		Liczebność	25	27	246	298
		% z stabilność	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Również członkowie organizacji społecznych częściej niż pozostali mieszkańcy brali udział w zebraniach rad gmin.

Tabela 24. Tabela krzyżowa Czy uczestniczył(a) Pan(i) kiedykolwiek w zebraniu Rady Gminy? * Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?

			Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?		Ogółem
			tak	nie	
Czy uczestniczył(a) Pan(i) kiedykolwiek w zebraniu Rady Gminy?	tak	Liczebność	18	70	88
		% z Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?	45,0%	26,7%	29,1%
	nie	Liczebność	22	192	214
		% z Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?	55,0%	73,3%	70,9%
Ogółem		Liczebność	40	262	302
		% z Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?	100,0%	100,0%	100,0%

Z kolei udział w innych spotkaniach organizowanych przez władze lokalne jest w Starym Czarnowie najniższy, a najwyższy w Lubartowie, a zależność udziału w takich spotkaniach od miejsca jest istotna statystycznie (Załącznik 4).

Tabela 25. Czy kiedykolwiek brał(a) Pan(i) udział w spotkaniach dotyczących innych działań publicznych (np. budowa drogi, czy kanalizacji) organizowanych przez władze lokalne?

	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo
tak	41,0	58,0	23,5
nie	59,0	42,0	75,5

Fakt udziału w spotkaniach, jest ważnym wyznacznikiem rzeczywistego zaangażowania w sprawy lokalne, najczęściej najbardziej bezpośrednio dotykające mieszkańców. W takich konsultacjach dokonuje się decyzji finansowych czy planistycznych dotyczących budowy wodociągów/kanalizacji, drogi, szkoły etc. Ilość pozytywnych wskazań, może być powiązana z tym czy w danych miejscowościach tego rodzaju konsultacje w

ostatnich latach były prowadzone i jak często- a więc będzie zależała od aktywności lokalnych władz i potrzeb infrastrukturalnych. Aktywne władze i aktywne społeczeństwo to często różny wymiar tego samej sprawy (tak jest to traktowane w analizach kapitału pomostowego por. Swianiewicz, 2009). Wskazuje to zatem, na fakt że albo mieszkańcy Starego Czarnowa mniej chętnie biorą udział w takich spotkaniach niż dwu kolejnych miejscowości albo władze lokalne w tej miejscowości nie organizują takich spotkań. Być może sprawy, które potencjalnie mogłyby być poddane dyskusjom na osobnych spotkaniach były przedmiotem obrad Rad gmin, w których uczestniczyli mieszkańcy.

Uczestnictwo w zebraniach organizowanych przez władze lokalne jest zmienną niezależną od cech socjodemograficznych oraz większością analizowanych wcześniej wymiarów kapitału społecznego. Jest skorelowane jedynie z członkostwem w organizacjach społecznych. Osoby, które są aktywne w organizacjach społecznych są również aktywne w działaniach organizowanych przez władze publiczne, co jest zgodne z wnioskami dotyczącymi kapitału pomostowego (załącznik 4)

Tabela 26. Tabela krzyżowa Czy kiedykolwiek brał(a) Pan(i) udział w podobnych spotkaniach dotyczących innych działań publicznych (np. budowa drogi, czy kanalizacji) organizowanych przez władze lokalne? * Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?

			Czy jest Pan(i) członkiem(kinią) jakiejś organizacji społecznej?		Ogółem
			tak	nie	
Czy kiedykolwiek brał(a) Pan(i) udział w podobnych spotkaniach dotyczących innych działań publicznych (np. budowa drogi, czy kanalizacji) organizowanych przez władze lokalne?	tak	Liczebność	26	97	123
		%	65,0%	37,0%	40,7%
	nie	Liczebność	14	164	178
		%	35,0%	62,6%	58,9%
	nie wiem trudno powiedzieć	Liczebność	0	1	1
		%	,0%	,4%	,3%

1. Możliwości i kierunki angażowania społeczeństwa do zarządzania lasem

- analiza przypadków trzech miejscowości

Agnieszka Kopańska

Ogółem	Liczebność	40	262	302
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Wszystkie analizowane przez nas formy aktywności w działaniach publicznych są parami zależne między sobą (załącznik 4). Z analiz tablic krzyżowych wynika przede wszystkim to, że osoby nieaktywne są nieaktywne w różnych działaniach.

Z punktu widzenia naszych badań- a więc oceny szans dla udziału ludzi w współzarządzaniu lasem, szczególnie znaczenie mają dwie ostatnie formy aktywności publicznej. To czy ludzie uczestniczą w dodatkowych (poza wyborami) spotkaniach organizowanych przez lokalne władze jest ważna jako przybliżenie czy społeczności są gotowe do współzarządzania. W związku z tym uczestnictwo w obu typach spotkań- na radzie gminy oraz w konsultacjach zostało zgrupowane do jednej zmiennej- aktywność publiczna. Zależność takiej zmiennej od miejsca zamieszkania jest istotna statystycznie.

Tabela 27. Tabela krzyżowa miejsce * aktywność publiczna poza wyborami

% z miejsce					
		aktywność publiczna poza wyborami			Ogółem
		brak udziału w spotkaniach	udział tylko w jednym typie spotkań	udział w obu typach spotkań	
miejsce	Jedlnia Letnisko	48,0%	35,0%	17,0%	100,0%
	Lubartów	35,0%	48,0%	17,0%	100,0%
	Stare Czarnowo	57,8%	25,5%	16,7%	100,0%
Ogółem		47,0%	36,1%	16,9%	100,0%

Testy Chi-kwadrat			
	Wartość	df	Istotność asymptotyczna (dwustronna)
Chi-kwadrat Pearsona	12,777a	4	,012
Iloraz wiarygodności	12,898	4	,012
N Ważnych obserwacji	302		

a. ,0% komórek (0) ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5. Minimalna liczebność oczekiwana wynosi 16,89.

Analiza tabeli krzyżowej pokazuje, że najmniej aktywni są mieszkańcy Starego Czarnowa, a najbardziej Lubartowa. Pokrywa się to z naszymi wskazaniem o różnicach w kapitale społecznym analizowanych miejscowości. W Starym Czarnowie dominował kapitał wiążący, a więc „nie wychodzący” na zewnątrz. Z kolei w Lubartowie najwyższy był kapitał pomostowy- ten który prowadzi do współpracy z zewnętrznymi organizacjami.

Na zakończenie tej części rozważań warto zauważyć, że współzarządzanie- którego początkiem (i elementem) są konsultacje nie jest w analizowanych miejscowościach nieznaną. Połowa respondentów brała udział w takich konsultacjach. Może to sprzyjać budowaniu takich relacji również w innych sprawach, w tym związanych z lasem.

Współzarządzanie lasem

„Przepisy prawa gwarantują udział społeczeństwa, w tym w szczególności organizacji ekologicznych, w postępowaniu w sprawie ochrony środowiska, (...)”. (Polityka Ekologiczna Państwa w latach 2009-2012) Jednak spośród ankietowanych przez nas mieszkańców zaledwie 9,3% (28 osób) słyszało o konsultacjach w sprawach dotyczących lasów. Udział w takich konsultacjach wzięło zaledwie 6 osób w badanej przez nas próbie, wszystkie pochodziły z Jedlni Letnisko.

Tabela 28. Tabela krzyżowa z miejsce/ Czy kiedykolwiek Pan(i) słyszał(a), że w Polsce leśnictwo lub nadleśnictwo organizuje spotkania i zbiera opinie mieszkańców dotyczące planowanych działań w lasach?

Czy kiedykolwiek Pan(i) słyszał(a), że w Polsce leśnictwo lub nadleśnictwo organizuje spotkania i zbiera opinie mieszkańców dotyczące planowanych działań w lasach?	miejsce			Ogółem
	Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	
tak	14,0%	5,0%	8,8%	9,3%
nie	86,0%	93,0%	91,2%	90,1%
nie wiem trudno powiedzieć		2,0%		,7%
Ogółem	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Oznacza to, że naszą analizę dotyczącą współzarządzania w lasach oprócz możemy jedynie na deklaracjach respondentów dotyczących udziału, potencjalnych uczestników i tematów takich konsultacji.

Jak pokazuje poniższa tabela 76% osób stwierdziło, że gdyby w przyszłości takie spotkania o zarządzaniu lasem miały miejsce chętnie wzięliby w nich udział. Relatywnie najwięcej było takich pozytywnie nastawionych do konsultacji w Starym Czarnowie a najmniej w Jedlni Letnisko, jednak różnica ta nie jest istotna statystycznie.

Tabela 29. Tabela krzyżowa miejsce/Gdyby w przyszłości takie spotkania miałyby miejsce, to czy chciał(a)by Pan(i) w nich uczestniczyć?

% z miejsce					
		miejsce			Ogółem
		Jedlnia Letnisko	Lubartów	Stare Czarnowo	
Gdyby w przyszłości takie spotkania miałyby miejsce, to czy chciał(a)by Pan(i) w nich uczestniczyć?	tak	74,0%	75,0%	78,4%	75,8%
	nie	23,0%	19,0%	18,6%	20,2%
	nie wiem trudno powiedzieć	3,0%	6,0%	2,9%	4,0%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Oczywiście jest to jedynie deklaracja. Jak pokazano w Starym Czarnowie ludzie są najmniej aktywni. Zależność między chęcią udziału w konsultacjach dotyczących lasu a aktywnością w życiu publicznym (poza wyborami) jest istotna statystycznie. Osoby bardziej aktywne częściej deklarowały że chciałyby uczestniczyć w konsultacjach związanych z zarządzaniem lasem.

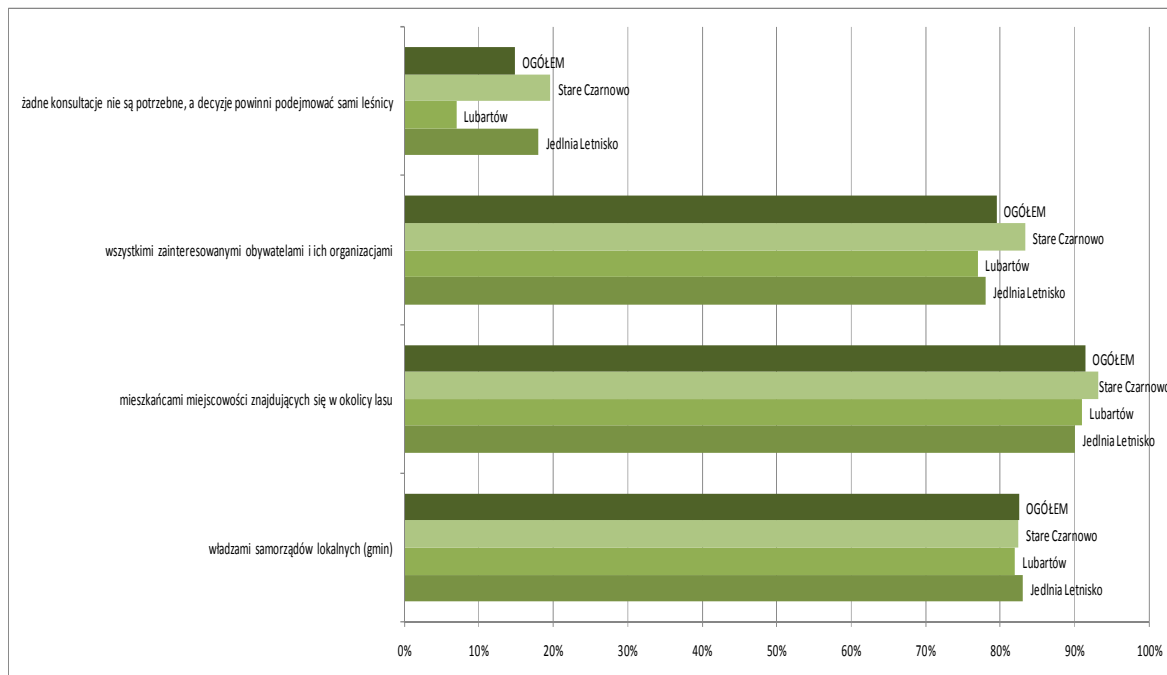
Tabela 30. Tabela krzyżowa Gdyby w przyszłości takie spotkania miałyby miejsce, to czy chciał(a)by Pan(i) w nich uczestniczyć? * aktywność publiczna poza wyborami

			aktywność publiczna poza wyborami			Ogółem
			brak udziału w spotkaniach	udział tylko w jednym typie spotkań	udział w obu typach spotkań	
Gdyby w przyszłości takie spotkania miałyby miejsce, to czy chciał(a)by Pan(i) w nich uczestniczyć?	tak	Liczebność	88	94	47	229
		% z aktywność publiczna poza wyborami	62,0%	86,2%	92,2%	75,8%
	nie	Liczebność	46	11	4	61
		% z aktywność publiczna poza wyborami	32,4%	10,1%	7,8%	20,2%
	nie wiem trudno powiedzieć	Liczebność	8	4	0	12
		% z aktywność publiczna poza wyborami	5,6%	3,7%	,0%	4,0%
Ogółem		Liczebność	142	109	51	302
		% z aktywność publiczna poza wyborami	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Częściej chcieli również uczestniczyć w takich spotkaniach osoby, które dostrzegały korzyści z sąsiedztwa lasu (istotna statystycznie okazała się zależność z wskazaniami dotyczącymi ciszy, rekreacji, zbierania owoców lasu).

Spośród uczestników takich konsultacji najczęściej (91,4%) respondenci we wszystkich trzech miejscowościach wskazywali mieszkańców (por. poniższy rysunek).

Rysunek 7. Pozytywna odpowiedź na pytanie czy decyzje dotyczące działań w lasach powinny być podejmowane po przedstawieniu planów i dyskusji z

Relatywnie najwięcej takich stwierdzeń było z Starego Czarnowa (93%) ale różnica między miejscowościami nie jest istotna statystycznie. Nieco rzadziej (82%) uważano że uczestnikiem tych konsultacji powinny być władze gmin. Wszyscy zainteresowani obywatele i ich organizacje jako uczestnicy konsultacji wskazywani byli przez 79% respondentów.

Jedynie 15% respondentów stwierdziło, że żadne konsultacje nie są potrzebne a wszystkie decyzje w lasach powinni podejmować sami leśnicy. Różnice w odpowiedziach na to pytanie były zróżnicowane w poszczególnych miejscowościach (i jest to różnica istotna statystycznie). Najwięcej zwolenników modelu bez konsultacji było w Starym Czarnowie i było to 19,6% respondentów, a najmniej w Lubartowie (7%). Zapewne ma to związek z aktywnością w działaniach publicznych odpowiednio największą w Lubartowie i najmniejszą w Stary Czarnowie (choć nie jest to związek istotny statystycznie)

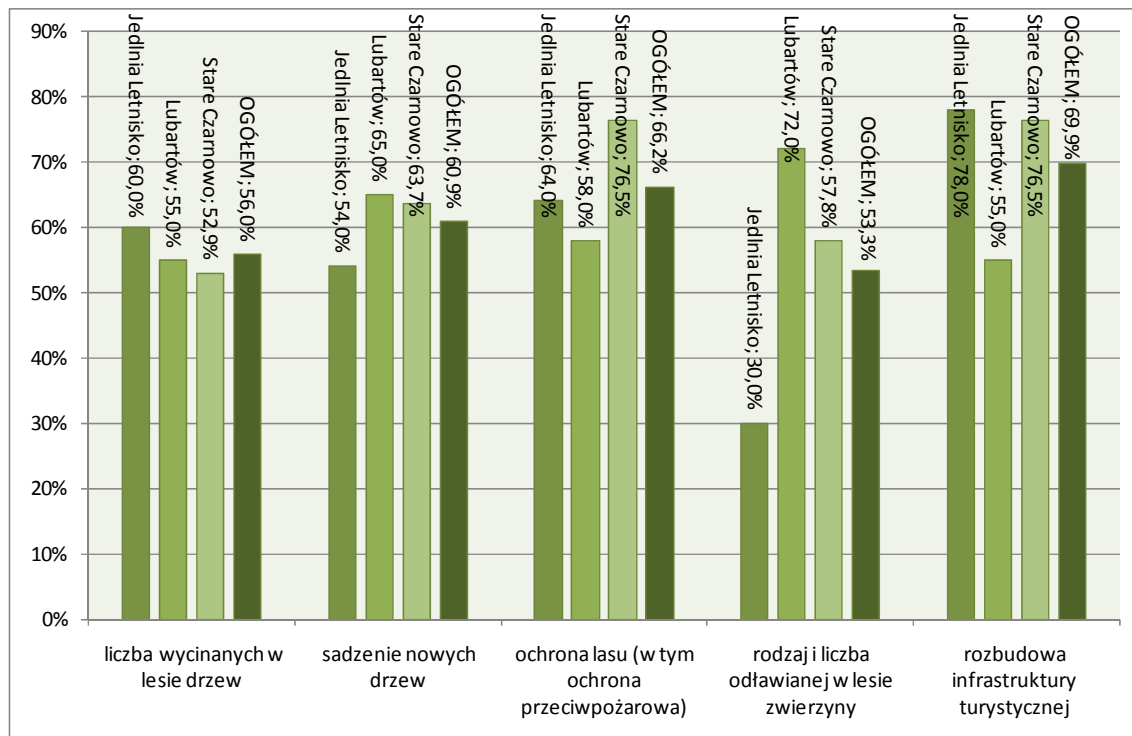
Kolejne pytania dotyczyły tematów ewentualnych konsultacji. Najwięcej wskazań dotyczyło (ogółem 69,9%) infrastruktury. Przy czym są znaczne (i istotne statystycznie) różnice między miejscowościami. Zdecydowanie najmniej osób z Lubartowa pokazało ten problem. Potwierdza to pokazaną wcześniej hierarchię ewentualnych zmian w lesie, jakie w otwartym pytaniu sugerowali mieszkańcy (w Lubartowie na 69 wypowiedzi tylko 6 dotyczyło

infrastruktury, tj 8,7%, zaś w Jedlni Letnisko i Starym Czarnowie było to odpowiednio 27 odpowiedzi- tj 25% i 21 odpowiedzi- tj 18,8%). Zgodnie zatem z sugestiami modelu Hirschman'a- większa waga problemu sprzyja aktywnemu jego rozwiązywaniu. Potwierdza to również analiza zależności konsultacji ws. infrastruktury z informacjami o wadach i zaletach mieszkania w sąsiedztwie lasu. Częściej takiego tematu konsultacji oczekiwali ci, którzy uznali że korzyścią z lasu jest czyste powietrze, cisza i spokój, rekreacja a z kolei wadą hałas i śmieci. „Obojętni” na sąsiedztwo lasu (ci którzy nie dostrzegli żadnych korzyści lub wad) rzadziej oczekiwali konsultacji ws infrastruktury niż pozostali. Zaskakująca jest zależność między chęcią wzięcia udziału w konsultacjach na ten temat z faktem posiadania gospodarstwa rolnego lub lasu. W obu przypadkach, właściciele gruntów nieznacznie rzadziej wskazywali na zainteresowanie infrastrukturą. Być może wynika to z faktu że są to częściej osoby z niższym wykształceniem (zależność ta jest istotna statystycznie) a osoby te ogółem były mniej zainteresowane konsultacjami ws infrastruktury (zależność ta jest istotna statystycznie)

Następny w kolejności wyboru przez ankietowanych, problem konsultacji związany był z ochroną lasu, w tym ochroną przeciwpożarową. 66,2% ankietowanych uznało, że jest to temat potencjalnych dyskusji z zarządzającymi lasem. Zróżnicowanie wskazań w miejscowościach było tu nieco mniejsze niż w przypadku infrastruktury (ale istotne statystycznie). Najmniej na ten temat chcieli rozmawiać mieszkańcy Lubartowa (58%) a najbardziej Starego Czarnowa (76,5%). Być może znaczenie tego problemu w Starym Czarnowie spowodowane jest „otoczeniem” miejscowości przez las. Jak wspomniano w Lubartowie, las jest bardziej „z boku” miejscowości gdzie przeprowadzono ankietę. Z kolei w Jedlni Letnisko, gdzie najbliższy kompleks leśny nie jest duży w otwartych pytaniach aż 17 wypowiedzi (15,7%) dotyczyło bezpieczeństwa w lesie. Waga lasu, wyrażona wskazaniami dotyczącymi korzyści i wad z jego sąsiedztwa różnicuje odpowiedzi mieszkańców (w większości przypadków jest ona w przypadku bezpieczeństwa w lesie istotna statystycznie) (por. załącznik 5)

Wycinkę i sadzenie nowych drzew wskazało ogółem odpowiednio 56% i 60% ankietowanych. Różnice między miejscowościami nie były tu istotne statystycznie.

Rysunek 8. Tematy potencjalnych konsultacji-opinie mieszkańców trzech miejscowości

Ostatnim, najbardziej zróżnicowanym między miejscowościami tematem potencjalnych konsultacji było odławianie zwierzyny. W Lubartowie, gdzie mieszkańcy zarówno w otwartych pytaniach jak i wadach lasu najczęściej wskazywali problem niszczenia zbiorów przez zwierzęta problem ten chcieli dyskutować z zarządzającymi lasów 72% mieszkańców. Mniej tych wskazań było w Starym Czarnowie, a odpowiednio najmniej (tylko 30%) w Jedlni Letnisko. Zależność wyboru tego tematu konsultacji od odpowiedzi definiujących wagę lasu w życiu mieszkańców jest znaczna i oczywista.

Podsumowanie

Zrównoważony rozwój wymaga wiedzy. Można wyróżnić trzy podstawowe typy wiedzy- ekspercką (naukową), menedżerską i lokalną. Te dwie pierwsze w odniesieniu do spraw publicznych są „w posiadaniu” specjalistów i administracji. Z kolei wiedzą lokalną, opartą na codziennych doświadczeniach dysponują laicy- mieszkańcy. O rozwoju, gdzie pomija się ten ostatni typ wiedzy- a więc społeczeństwo, mówi się że jest to rozwój technokratyczny, zakładający uniwersalizm rozwiązań a społeczeństwo i lokalne odniesienia

traktujący przedmiotowo. (Klekotko M.; 2008) Zrównoważony rozwój oznacza wykorzystanie wszystkich tych typów wiedzy, a społeczeństwo staje się jego podmiotem. Najpełniejszym sposobem upodmiotowienia społeczeństwa jest zaproszenie go do udziału w zarządzaniu sprawami publicznymi- a więc do współzarządzania (lub inaczej partycypacji).

Partycypacyjne zarządzanie, jest wpisane w wiele dokumentów strategicznych zarówno instytucji międzynarodowych jak i krajowych i lokalnych. Jednak praktyka bardzo często odbiega od tych deklaracji, co oznacza że pomimo nich, nadal w odniesieniu do spraw publicznych w tym lasu w rzeczywistości obowiązuje stary-technokratyczny model zarządzania. Eksperci (zarządzający) sami decydują co, gdzie i kiedy ma być w lesie wybudowane, zasadzone, wycięte (itp.). Argumentem który się tu pojawia jest problem braku zainteresowania mieszkańców i ich niechęci do angażowania się w publiczne sprawy. Jednak jak pokazały powyższe rozważania nie jest to prawda.

Zasadnicza większość ankietowanych mieszkańców (75%) trzech miejscowości deklarowała chęć udziału w konsultacjach i wskazywała konkretne sprawy jakie mogłyby być poddane dyskusjom. Oczywiście są to jedynie deklaracje, które mogą nie mieć przełożenia na praktykę. Jak pokazują jednak analizy teoretyczne i praktyka różnych krajów podstawą dla budowania dobrej partycypacji jest identyfikacja i analiza interesariuszy- a więc osób (grup) na których podejmowane decyzje będą miały wpływ, ale również które swoją działalnością wpływają na las. Należy pamiętać, że przedstawiciele lokalnej społeczności mogą mieć wiele różnych „interesów” związanych z lasem- być jednocześnie np. zbieraczem grzybów, uprawiającym sport w lesie i właścicielem pola narażonego na niszczenie przez dziką zwierzynę. (Hislop M., Twery M, Vihemäki H; 2004) Zaproszenie do współzarządzania powinno uwzględniać właśnie te interesy i reprezentujące je osoby/grupy. Dzięki temu zwiększa się szanse na partycypację.

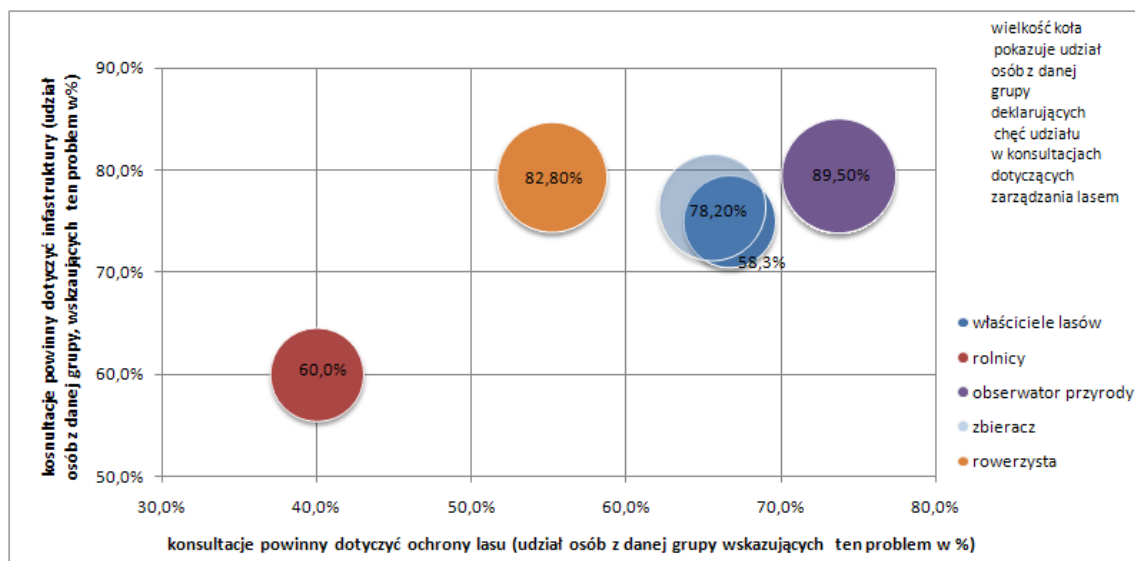
Zgodnie z pokazanym w tym opracowaniu podejściem Hirschman'a, na współzarządzanie będą miały wpływ – znaczenie dobra dla mieszkańca oraz jego charakterystyka socjoekonomiczna wraz z kapitałem społecznym. Wykazano, że istotnie wpływa to na zaangażowanie, bądź deklaracje współzarządzania w analizowanych miejscowościach. Obok tego pokazano, że partycypacja, w każdym razie jego element jakim są konsultacje nie są obce dla mieszkańców- poza wyborami około połowy ankietowanych uczestniczyło w życiu publicznym biorąc np. udział w spotkaniach rad gmin czy

konsultacjach organizowanych w sprawach lokalnej infrastruktury. Jednocześnie las, rzeczywiście jest ważny dla mieszkańców, można zatem oczekiwać autentycznego (a nie tylko deklarowanego) zainteresowania konsultacjami w sprawie lasu. Na tej podstawie można stworzyć mapę interesariuszy dla każdej miejscowości.

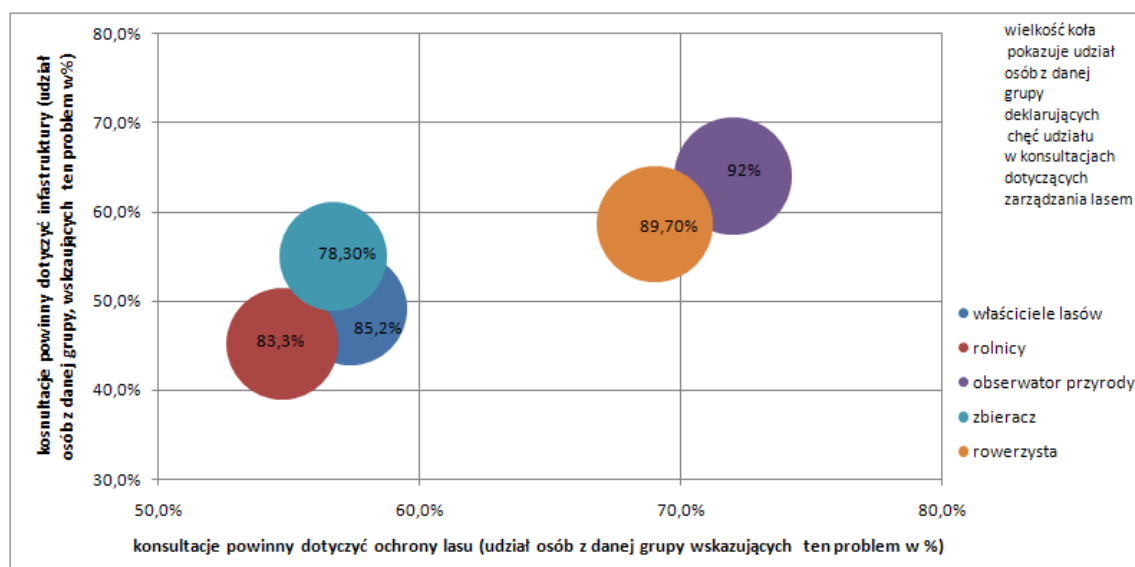
Poniższe rysunki pokazują zainteresowanie niektórych grup mieszkańców, których mogliśmy wyróżnić na podstawie ankiety⁸, po pierwsze konsultacjami jako takimi (na co wskazuje wielkość kół reprezentujących każdą z grup) po drugie dwoma wskazanymi wcześniej najważniejszymi potencjalnymi tematami konsultacji – rozbudową infrastruktury turystycznej i działaniami w zakresie bezpieczeństwa w lesie (co pokazuje odpowiednio oś pionowa i pozioma). Mapy potwierdzają, że nie ma jednego wzorca mieszkańców i np. zbieracze (grzybów i jagód), rolnicy itp w różnych miejscowościach reprezentują nieco odmienne interesy. W każdej z miejscowości można wyróżnić grupy szczególnie zainteresowane danym tematem konsultacji (np. w Starym Czarnowie właściciele lasów, ale w Lubartowie i Jedlni Letnisko są to ci którzy odwiedzają las aby obserwować przyrodę)- oznacza to, że oni w szczególności powinni być zaproszeni do rozmów o infrastrukturze czy ochronie lasu. Zestawienie trzech miejscowości pokazuje, że w większości grup mieszkańcy Starego Czarnowa deklarowali chęć wzięcia udziału w konsultacjach większą niż w innych miejscowościach. Również ilość wskazań dotyczących tematów konsultacji była w Starym Czarnowie większa. Jest to kolejne potwierdzenie sugestii zawartych w modelu Hirschman'a o zależność znaczenia lasu i gotowości do podjęcia współpracy (pokazaliśmy, że właśnie w Starym Czarnowie las jest najważniejszy dla mieszkańców w porównaniu z pozostałymi miejscowościami). Wskazuje to również na to, że właśnie w tej miejscowości konsultacje mogą być szczególnie pożądane zanim jakaś decyzja zarządców lasu doprowadzi do konfliktu z mieszkańcami.

⁸ M.in. Na podstawie pytań o przyczyny wizyt w lesie

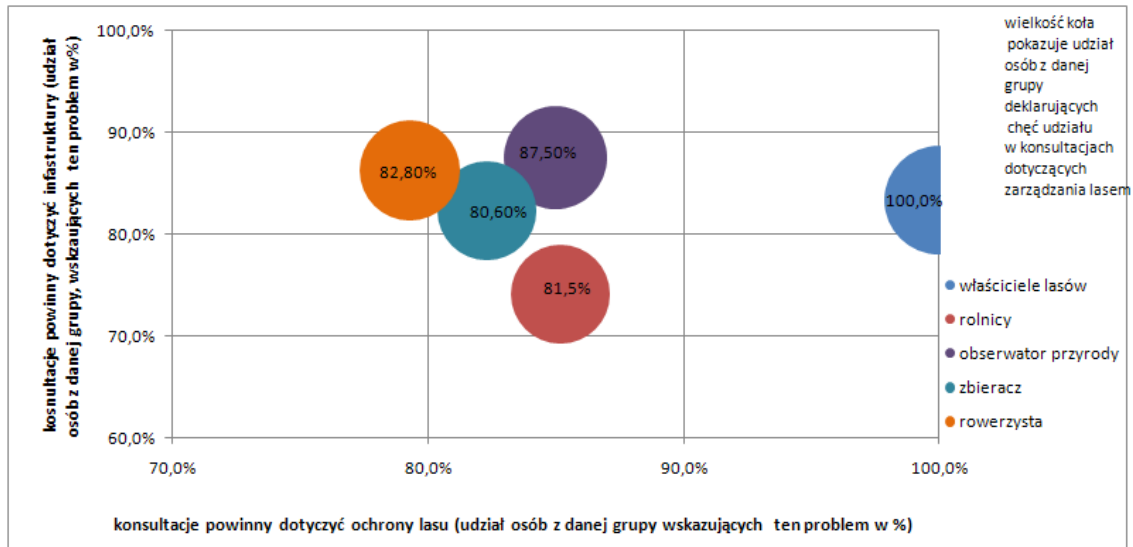
Rysunek 9. Mapa mieszkańców jako interesariuszy lasów w Jedlni Letnisko

Rysunek 10. Mapa mieszkańców jako interesariuszy lasów w Lubartowie

Rysunek 11. Mapa mieszkańców jako interesariuszy lasów w Starym Czarnowie

Załączniki

Załącznik 1. Podstawowa charakterystyka analizowanych gmin- dane „wejściowe”

Nazwa gminy:	Jedlnia Letnisko	Stare Czarnowo	Lubartów
Województwo:	Mazowieckie	Zachodnio-Pomorskie	Lubelskie
Obszar metropolitalny (według Unii Metropolii Polskich)	Radom nie został zaklasyfikowany do metropolii	Szczecina	Lublina
Typ gminy:	wiejska	wiejska	wiejska
Lesistość 2009 (%)	13,2%	44,4%	38,3%
Udział lasów prywatnych w ogólnej powierzchni lasów 2009 (%)	43,85%	0,18%	23,10%
Typ funkcjonalny gmin (według Bański 2007)	rolna	Produkcyjna	Leśnicza
Poziom pomostowego kapitału społecznego wg Swianiewicza (według regionów)	najniższy	najwyższy	najniższy
Poziom wiążącego kapitału społecznego wg Swianiewicza (według regionów)	najniższy	najniższy	Najwyższy
produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, Polska = 100 (w podregionie NTS3; GUS; 2007)	72,2	87,5	85,1
Wsie gdzie przeprowadzane były badania ankietowe	Siczki/Jedlnia Letnisko		Wandzin

Załącznik 2. Analiza zależności między odpowiedziami o wadach i korzyściach z sąsiedztwa lasu a miejscem oraz cechami respondentów

	Czyste powietrze	Cisza i spokój	Rekreacja	Zbierania	zarabiani	Brak	niszczeni	Komary	Hałas	śmieci	brak wad
miejsce		x	x	x	x		x	x	x	x	x
wykształcenie	x		x	x			x		x		
dochody	x		x			x				x	
Właściciel gospodarstwa rolnego		x		x	x		x				
Właściciel lasu	x			x			x		x	x	x

Zależność między zmiennymi określono na podstawie analizy statystyki chi-kwadrat. Przyjmując, że jeśli istotność asymptotyczna jest mniejsza od 0,05 można odrzucić hipotezę zerową o braku zależności między zmiennymi w przeciwnym wypadku nie ma podstaw do odrzucenia tej hipotezy.

Załącznik 3. Analiza zależności między cechami społeczeństw oraz aktywnością publiczną

	stabilność	dochody	wykształcenie	sąsiedzkość	Organizacje społeczne	Ind/spół podejście do problemów	Aktywność wyborcza	Udział w spotkaniach Rady	Udział w spotkaniach publicznych
stabilność	X		X				X	X	
dochody		X	X	X		X			
wykształcenie	X	X	X	X	X	X	X		
sąsiedzkość		X	X	X					
Organizacje społeczne			X		X	X		X	X
Ind/spół podejście do problemów		X	X		X	X			
Aktywność wyborcza	X		X				X	X	X
Udział w spotkaniach Rady	X				X		X	X	X
Udział w spotkaniach publicznych					X		X	X	X
miejsce		X	X	X		X	X		X

Zależność między zmiennymi określono na podstawie analizy statystyki chi-kwadrat. Przyjmując, że jeśli istotność asymptotyczna jest mniejsza od 0,05 można odrzucić hipotezę zerową o braku zależności między zmiennymi w przeciwnym wypadku nie ma podstaw do odrzucenia tej hipotezy.

Załącznik 4. Analiza zależności między deklarowanym udziałem we współzarządzaniu lasem/aktywnością w działaniach publicznych/znaczeniem lasu

	Chęć udziału w konsultacjach związanych z lasem	Konsultacje z udziałem władz gmin	Konsultacje z udziałem okolicznych mieszkańców	Konsultacje z udziałem wszystkich zainteresowanych obywateli i ich organizacji	Konsultacje niepotrzebne, o wszystkim powinni decydować leśnicy
miejsce					X
Aktywność w działaniach publicznych gospodarstw o rolne	x				
Las własny lub w rodzinie					
Cisza i spokój	x				
Rekreacja	x				
Zbieranie grzybów i jagód	x				
śmieci		x			

Zależność między zmiennymi określono na podstawie analizy statystyki chi-kwadrat. Przyjmując, że jeśli istotność asymptotyczna jest mniejsza od 0,05 można odrzucić hipotezę zerową o braku zależności między zmiennymi w przeciwnym wypadku nie ma podstaw do odrzucenia tej hipotezy.

Załącznik 5. Analiza zależności między sugerowanymi tematami konsultacji a opiniami o wadach i zaletach sąsiedztwa lasu

	Liczba wycinanых drzew	Sadzenie nowych drzew	Ochrona lasu (w tym przeciwnożar)	Odławianie zwierzyny	Infrastruktura turystyczna

1. Możliwości i kierunki angażowania społeczeństwa do zarządzania lasem

- analiza przypadków trzech miejscowości

Agnieszka Kopańska

miejsce		x	x	x
gospodarstwo rolne			X	X
Las własny lub w rodzinie			x	X
Korzyści/wady sąsiedztwa lasu:				
Czyste powietrze	x	x		x
Cisza i spokój		x	x	x
Rekreacja		x		x
Zbieranie grzybów i jagód		x	x	
zarabianie na osobach przyjeżdżających		x	x	
niszczenie upraw	x	x	x	
Komary i kleszcze		x	x	
Hałas				x
śmieci		x		x
„obojętność wobec lasu” (tzn brak wad i/lub korzyści)		x	x	x

Zależność między zmiennymi określono na podstawie analizy statystyki chi-kwadrat. Przyjmując, że jeśli istotność asymptotyczna jest mniejsza od 0,05 można odrzucić hipotezę zerową o braku zależności między zmiennymi w przeciwnym wypadku nie ma podstaw do odrzucenia tej hipotezy.

2. Opis przyrodniczy lasów i rezerwatów wybranych do badań ankietowych

mgr inż. Ewa Chećko

Instytut Badawczy Leśnictwa

a) Lublin: Lasy Kozłowieckie i rezerwat Kozie Góry.

Lasy Kozłowieckie są rozległym (ok. 5500 ha) kompleksem leśnym, położonym w obrębie Wysoczyzny Lubartowskiej, która od południa ograniczona jest lessową krawędzią Wyżyny Lubelskiej, od zachodu Doliną Wisły, a od północy i wschodu doliną Wieprza. Jest to największy kompleks leśny w rejonie Lublina, gdzie od dawna dominowała ekstensywna gospodarka rolna. Przyczyniła się ona do wycięcia dużych połaci lasów, szczególnie na żyznych obszarach. Z tego powodu lesistość województwa, wynosząca ok. 23 % odbiega od średniej krajowej (29 %). Charakterystyczne jest również silne rozdrobnienie kompleksów, które znajdują się częściowo w zarządzie Lasów Państwowych (Lasy Kozłowieckie – w granicach Nadleśnictwa Lubartów) jak i należą do osób prywatnych. Lasy prywatne charakteryzują się niższym średnim wiekiem, mniejszą zasobnością oraz mniejszym różnicowaniem gatunkowym (głównie monokultury sosnowe, z niewielką domieszką gatunków liściastych) niż drzewostany w zarządzie LP. Wynika to zarówno ze słabszych siedlisk jak i ze sposobu prowadzonej w nich gospodarki leśnej.

Mimo że teren Wysoczyzny Lubartowskiej jest na ogół płaski, występuje tu pewna różnorodność form rzeźby. Obok dominujących piaszczystych równin z wydrami w postaci ciągów do 1,5 km długości, napotkać tu można także równiny denudacyjne, wzniesienia morenowe, suche doliny, wilgotne zagłębienia deflacyjne, koryta rzeczne, terasy zalewowe oraz kilka innych form geomorfologicznych. Teren ten prawie w całości pokryty jest osadami czwartorzędowymi, pokrywającymi starsze osady facji węglanowej oraz piaszczysto-mułkowej. Czwartorzęd, o zróżnicowanej miąższości (maksymalnie do kilkudziesięciu metrów) obejmuje osady plejstocenske zlodowaceń południowopolskiego oraz środkowopolskiego, a także utwory holocenske. W pokrywie glebowej parku i otuliny przeważają gleby brunatne wylugowane i bielicowe. W dolinach rzek, wąskimi na ogół pasami występują gleby bagienne torfowe, pobagienne, murszowe i glejowe.

Klimat tego obszaru jest kształtowany w 90% przez masy powietrza polarno-morskiego i polarno-kontynentalnego. Pod względem klimatycznym obszar ten jest zaliczany wg Romera do klimatów umiarkowanych Krainy Wielkich Dolin. Charakterystyczne są zazwyczaj długie, słoneczne lata, często mroźne zimy i umiarkowane opady. Duży kompleks Lasów Kozłowieckich wpływa na pewne złagodzenie klimatu: zmniejszenie skali przemarzania gruntu, przedłużenie okresu roztopów i łagodzenie ich intensywności, a także hamowanie spływu powierzchniowego. Zagęszczenie sieci wód powierzchniowych na Lubelszczyźnie należy do najniższych w Polsce. Na terenie Kozłowieckiego Parku Krajobrazowego wraz z otuliną płyną niewielkie cieki: Minina, Krzywa Rzeka, ciek od Nasutowa oraz Parysówka. Cieki te zasilają 3 kompleksy stawów: największy i najcenniejszy przyrodniczo w Samoklęskach, pośredni - śródleśny w Starym Tartaku oraz najmniejszy w Nowym Stawie, przeznaczony do częściowego zagospodarowania turystycznego. W ostatnich dziesięcioleciach zaobserwowano niekorzystne zmiany stosunków wodnych, będące skutkiem ogólnego obniżenia poziomu wód gruntowych w rejonie. Zmiany te mogą być jedną z przyczyn przekształceń zbiorowisk Lasów Kozłowieckich.

Zgodnie z podziałem na krainy przyrodniczo-leśne, Lasy Kozłowieckie położone są w Krainie IV Mazowiecko-Podlaskiej, 5 Dzielnicy Wysoczyzny Siedlecko-Łukowskiej, natomiast wg podziału geobotanicznego teren ten zaliczany jest do Równiny Lubartowskiej.

Od 1990 roku większość Lasów Kozłowieckich została włączona w sieć Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych województwa lubelskiego poprzez utworzenie Kozłowieckiego Parku Krajobrazowego (stanowią ponad 90% powierzchni tego parku). Duże połacie lasu wykazują skład gatunkowy zbliżony do naturalnego. Przeważają bory świeże, bory wilgotne, bory mieszane sosnowo-dębowe, ale występują także niewielkie fragmenty boru bagiennego, świetlistych dąbrów, suchych borów sosnowych, olsów a także łągów wierzbowo-topolowych i jesionowych (w dolinie Mininy i Krzywej Rzeki). W składzie gatunkowym dominuje sosna z domieszką dębu szypułkowego, brzozy brodawkowatej i osiki, rzadziej lipy, grabu i świerka. W niektórych partiach lasu duży udział ma dąb bezszypułkowy (*Quercus petraea*), rosnący tu blisko wschodniej granicy swojego naturalnego zasięgu. W runie lasów, a także na śródleśnych polanach, torfowiskach i okolicznych wilgotnych łąkach występuje wiele rzadkich gatunków roślin. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: paproć - nasięźrzał pospolity *Ophioglossum vulgatum*, skrzyp zimowy *Equisetum hyemale*, widłak jałowcowaty *Lycopodium annotinum*, modrzewnica zwyczajna *Andromeda polifolia*, wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, bluszcz pospolity *Hedera helix*, lilia złotogłów

Lilium martagon, wielosił błękitny *Polemonium caeruleum*, tojad dzióbaty *Aconitum variegatum*, listera jajowata *Neottia ovata*, turówka leśna *Hierochloë australis*, miodownik melisowaty *Melittis melissophyllum* i inne. Świat zwierzęcy reprezentowany jest przez ponad pięćdziesiąt gatunków ptaków lęgowych i zalatujących (w tym np. rzadki w skali kraju dzięcioł biało grzbiety *Dendrocopos leucotos* oraz bocian czarny *Ciconia nigra*), liczne gatunki ssaków (zarówno kopytne – w tym introdukowany daniel *Dama dama* i sporadycznie zachodzący łoś *Alces alces*, drobne drapieżniki oraz przedstawiciele gryzoni, owadożernych, kilka gatunków nietoperzy), płazy i gady (w tym podawany z doliny Mininy – zagrożony w skali Europy żółw błotny *Emys orbicularis*). Fauna bezkręgowców została zbadana tylko częściowo, stwierdzono m.in. występowanie przedstawicieli chronionych gatunków chrząszczy z rodzaju tęczników (*Calosoma*), biegaczy (*Carabus*) oraz trzmieli (*Bombus*) i motyli.

We wschodniej części Lasów Kozłowieckich powołano w 1958 r. rezerwat Kozie Góry o powierzchni 41,04 ha. Jego celem jest zachowanie ze względów przyrodniczych i naukowych fragmentów lasu o charakterze naturalnym, ze znacznym udziałem dębu bezszypułkowego. Pojedyncze okazy tego gatunku osiągnęły wiek 120-150 lat. W rezerwacie stwierdzono 14 gatunków drzew, 6 gatunków krzewów, 91 gatunków roślin kwiatowych i paprotników oraz 12 gatunków mszaków. Są to gatunki głównie pospolite charakterystyczne dla lasów i borów mieszanych. 4 gatunki spośród występujących tu roślin (turówka leśna *Hierochloë australis*, gnieźnik leśny *Neottia nidus-avis*, lilia złotogłów *Lilium martagon* i miodownik melisowaty *Melittis melissophyllum*) podlegają ochronie ścisłej, a 3 – częściowej. Fauna rezerwatu jest typowa dla wnętrza dużych kompleksów leśnych o dużym zróżnicowaniu poziomym i pionowym. Od momentu powołania rezerwatu, zanikły podawane stąd wcześniej zbiorowiska grądu, świetlistej dąbrowy i boru świeżego. Obecnie jedynym zespołem jest sosnowo-dębowy bór mieszany. Rozwój podszytu (głównie graba i leszczyny) jest czynnikiem utrudniającym naturalny obsiew dębu bezszypułkowego, w runie obserwowana jest ponadto ekspansja trzcinnika leśnego i konwalii majowej a także kilku gatunków roślin synantropijnych (np. pokrzywy zwyczajnej, poziewnika szorstkiego, rdestów, wiechliny rocznej i łąkowej).

Niewielka odległość od Lublina (kilkanaście kilometrów w kierunku północnym) oraz Lubartowa sprawia, że Lasy Kozłowieckie są naturalnym zapleczem rekreacji dla mieszkańców tych miast. Wyznaczono tu sieć ścieżek rowerowych o łącznej długości ok. 30 km ułatwiających poruszanie się po lesie. W terenie ścieżki oznakowane są piktogramami

umieszczonymi na drzewach oraz tablicami na początku i końcu ścieżek. Prowadzą one do najciekawszych miejsc takich jak rezerwat „Kozie Góry”, osada Stary Tartak, stawy „Wzory”, Kozłówka. Bazę dydaktyczną stanowią punkt edukacji przyrodniczo-leśnej "Leśna klasa" w osadzie biura nadleśnictwa Lubartów oraz ścieżka dydaktyczna Kopanina o długości ok. 2 km. Na trasie przejścia ustawiono 14 tablic z opisami walorów przyrodniczych. W jej końcowym punkcie znajduje się parking leśny. Położenie, gęsta sieć dróg leśnych i ścieżek oraz niewątpliwe walory krajobrazowe Lasów Kozłowieckich sprawiają, że kompleks ten jest silnie penetrowany przez ludzi, głównie w ramach tzw. turystyki weekendowej oraz w okresie zbiorów płodów runa leśnego.

b) Radom: Puszcza Kozienicka i rezerwat Jedlnia.

Puszcza Kozienicka to rozległy kompleks leśny położony w centralnej Polsce na północny wschód od Radomia. Zajmuje powierzchnię ok. 30 500 ha. Według podziału geograficznego Polski część północna puszczy należy do makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej - mezoregionu Równiny Kozienickiej, a środkowa i południowa część do makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich - mezoregionu Równiny Radomskiej. Obszar puszczy jest mało zróżnicowany pod względem budowy geologicznej, obydwa mezoregiony można określić jako obszar denudacyjny o zdegradowanej pokrywie utworów czwartorzędowych na warstwach jurajskich i kredowych, zapadających się ku północno-wschodowi. Na powierzchni Równiny Kozienickiej zalegają piaski z wydymami i zabagnionymi obniżeniami, tzw. ługami pomiędzy nimi. W obrębie Równiny Radomskiej występują głównie piaski gliniaste i wzniesienia morenowe z wyraźnymi dolinami potoków. Spotkać możemy w nich utwory holocenijskie: osady aluwialne i torfy. Opisując gleby puszczy można wyodrębnić część centralną, z żyzniejszymi glebami z wyraźnym udziałem gleb brunatnoziemnych oraz części peryferyjne z przeważającym udziałem gleb bielcowych. Ogółem można tu spotkać trzynaście typów gleb z czterech działów: fitogenicznych, autogenicznych, semihydrogenicznych i hydrogenicznych. Klimat puszczy różni się od otaczających terenów wyższą temperaturą średnią oraz zwiększonymi opadami. Tworzy enklawę o wydłużonym okresie wegetacyjnym.

Teren puszczy położony jest w zlewni Wisły i Radomki, zaś sieć wodna jest bogata i urozmaicona. Część centralna i zachodnia odwadniana jest przez Radomkę z dopływami. Część północna i wschodnia to zlewnia Zagożdżonki – najbardziej malowniczej rzeki całego

obszaru. Północna część jest uboższa w ciekich, południowa ma rozbudowaną sieć wodną i pomimo silnego odpływu wód jest w części zabagniona. Brak jest większych jezior – istniejące to w większości zamknięte w starorzeczach zakola Wisły. Część śródlądowych zbiorników wodnych to zalewane torfowiska i stawy pochodzenia antropogenicznego. Są to np. zespoły stawów rybnych w Grądach, Bąkowcu, zalew w Jedlni-Letnisko oraz niewielkie zbiorniki wybudowane przez leśników w ostatnich latach w ramach programu tzw. małej retencji mającego przywracać równowagę gospodarki wodnej w miejscach silnie przesuszonych.

Historycznie jest to część dawnej Puszczy Radomskiej ograniczonej rzekami Pilicą od północy, Wisłą od wschodu, Iłżanką od południa i Szabasówką od zachodu. Położona na szlaku Kraków-Wilno Puszcza Kozienicka stała się tradycyjnym terenem polowań Jagiellonów, w Jedlni znajdował się wybudowany w 1387 r. na polecenie Władysława Jagiełły dworek myśliwski. Od XVI znaczenie myślistwa spadło - wzrosło znaczenie gospodarki drzewnej i bartnictwa. Jako jeden z pierwszych w Polsce Karol Mehling wykonał pod koniec XVIII w. urządzenie lasu w dzisiejszym znaczeniu: wykonano ogólny opis lasu i plan zrębów. Miało to poprawić stan drzewostanu puszczy po rabunkowej gospodarce z epoki Sasów. Dzisiejszy kształt puszczy niewiele odbiega od osiemnastowiecznego, poza większym rozczłonkowaniem.

Puszcza Kozienicka jest miejscem o wyjątkowej różnorodności, zarówno gatunkowej jak i siedliskowej. Drzewostany z dominującą sosną pospolitą zajmują około 84% powierzchni. Gatunek ten występuje tu w dwu formach różniących się splekaniem kory: kołnierzykowej i guzowatej. Najważniejszymi domieszkami są: dęby szypułkowe i bezszypułkowe – 5,5%, olsza czarna 4,5%, jodła 3,2%, brzoza brodawkowata i omszona ok. 2%. Sporadycznie spotykane są osika, grab, lipa, jesion, trześnia, świerk, modrzew, cis, buk zwyczajny. Jodła, buk i jawor osiągają tutaj północną granicę swojego zasięgu. Średni wiek drzewostanu wynosi 57 lat, starodrzewy pokrywają ok. 10 % powierzchni.

Charakterystyczne i unikalne są wyżynne jodłowe bory mieszane (*Abietetum polonicum*) występujące tu przy północnej granicy zwartego zasięgu tego gatunku. Około 10% powierzchni zajmują grądy subkontynentalne *Tilio-Carpinetum* występujące w całej skali wilgotnościowej. Na terenach żyznych i wilgotnych spotykane są odmiany z czyszcem leśnym *Stachys sylvatica* i kokoryczami *Corydalis* sp. tworzą mieszankę z łęgami i olsami, na terenach o zmniejszonej wilgotności grądy występują w formie typowej, w obrębie lokalnych

wzniesień pojawia się postać trzcinnikowa. Spotykana jest także interesująca ze względu na udział jodły w drzewostanie forma *Tilio-Carpinetum abietetosum*. We fragmentach o większej wilgotności, zwłaszcza dolin cieków wodnych stałych i okresowych występują łągi olszowo-jesionowe w których spotykana jest chroniona paproć pióropusznik strusi *Matteuccia struthiopteris*. Spośród dominującej w Puszczy Kozienickiej grupy siedlisk borowych, wymienić należy (zajmujące tylko ograniczone powierzchnie) suchy bór chrobotkowy *Cladonio-Pinetum* oraz sosnowy bór bagienny *Vaccinio uliginosi-Pinetum*. Fragmentarycznie spotykane są ciepłolubne dąbrowy *Potentillo albae-Quercetum*, ulegające przekształceniu w wyniku sukcesji w zbiorowiska grądowe; na niewielkich płatach występują także źródłiskowe lasy olszowe z rzeżuchą gorzką *Cardamine amara* i szczyrem trwałym *Mercurialis perennis* oraz łągi wiązowo-jesionowe *Ficario-Ulmentum minoris*. Niestety w większości mimo dobrze zachowanego runa skład gatunkowy drzewostanu na tych siedliskach często jest zniekształcony.

Ograniczona powierzchniowo grupa siedlisk nieleśnych jest bardzo zróżnicowana pod względem ekologicznym, od torfowych po zbiorowiska łąkowe i murawowe z pełnym spektrum gatunków charakterystycznych. W wilgotniejszej części południowej występują torfowiska, z dominującymi fitocenozaami mszysto-turzycowymi i mszarami. Szczególnie cenne i rzadkie są torfowiska zasadowe oraz mszary przygiełkowe spotykane na tym obszarze. Wśród zbiorowisk trawiastych równie wartościowe są ekstensywnie użytkowane łąki świeże oraz zmiennowilgotne łąki trzęślicowe. W części północnej, murawy szczytlichowe porastają wydmy śródlądowe.

Rozpiętość siedliskowa sprawia że dotychczas zanotowano na terenie puszczy 600 gatunków roślin naczyniowych, w tym 52 objętych ochroną ścisłą i 13 ochroną częściową. Są to np. wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, bluszcz pospolity *Hedera helix*, widłaki goździsty i jałowcowaty *Lycopodium clavatum* i *L. annotinum*, czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum*, sasanka otwarta *Pulsatilla patens*, pełnik europejski *Trollius europaeus*, widłaczek torfowy *Lycopodiella inundata*. Spośród ok. 230 gatunków porostów 144 znajdują się na liście zagrożonych. Strefami ochrony otoczone są siedliska granicznika płucnika *Lobaria pulmonaria*, brodaczki zwyczajnej *Usnea filipendula*, kępkowej *U. hirta* oraz kędzierzawej *U. subfloridana*. Zważywszy, że spotkać tu można 94 gatunki mszaków (24 objęte ochroną gatunkową, w tym - 10 ścisłą) oraz 110 gatunków glonów możemy mówić o niezwyklej różnorodności gatunkowej tych grup. Z ok. 300 gatunków grzybów, 44 wpisane są na

Czerwonej liście gatunków grzybów zagrożonych w Polsce. Sześć gatunków objętych jest ochroną ścisłą: ozorek dębowy *Fistulina hepatica*, sopłówka jodłowa *Hericium flagellum*, sopłówka koralowata *H. corralloides*, purchawica olbrzymia *Langermannia gigantea*, sarniak dachówkowaty *Sarcodon imbricatus* i szmaciak gałęzisty *Sparassis crispa*.

Równie licznie reprezentowany jest na terenie puszczy świat zwierząt. Występują tu 54 gatunki ssaków, z których największe to łoś *Alces alces*, jeleni *Cervus elaphus*, dzik *Sus scropha* i sarna *Capreolus capreolus*. Liczne są drobne drapieżniki, okresowo pojawiają się migrujące wilki *Canis lupus*. 32 gatunki ssaków podlegają ochronie ścisłej, a 6 częściowej. Populacja popielicy *Glis glis* osiąga jedne z najwyższych znanych zagęszczeń w kraju. W 1991 r. skutecznie introdukowano bobra *Castor fiber*, którego populacja rozwija się bez przeszkód, dzieląc siedliska z populacją wydry *Lutra lutra*. Wyjątkowo liczna i różnorodna jest populacja nietoperzy. Pomiędzy 14 gatunkami notowano występowanie najrzadszych, takich jak borowiaczek *Nyctalus leisleri*, mroczek posrebrzany *Vespertilio murinus* i pozłocisty *Eptesicus nilssonii*, nocek Brandta *Myotis brandtii*, nocek Bechsteina *Myotis bechsteinii*. Równie rzadki mopek *Barbastella barbastellus* ma tutaj zimowe kryjówki a w okresie letnim spotykano młode osobniki. Tak obfite występowanie chiropterofauny stawia Puszcę Kozienicką wśród najbogatszych pod tym względem rejonów Polski. Wśród 160 gatunków ptaków lęgowych ochronie ścisłej podlega 148, a częściowej 6. Z ciekawszych gatunków wymienić można np. orlika krzykliwego *Aquila pomarina*, kobuza *Falco subbuteo*, bociana czarnego *Ciconia nigra*, żurawia *Grus grus*, siniaka *Columba oenas*, lelka *Caprimulgus europaeus*, pokrzywnicę *Prunella modularis*, remiza *Remiz pendulinus*. Przedstawiciele świata płazów mamy 13 a gadów 6 gatunków w tym żółw błotny *Emys orbicularis*.

Bogactwo przedstawicieli świata owadów wynika z dużej zmienności środowiskowej i obecności dobrze zachowanych powierzchni ze starodrzewem. Wśród licznych gatunków entomofauny uwagę zwracają sawczynka piaskowa *Parnopes grandior* oraz motyl *Synanthedon loranthei* który w polskiej entomofaunie jest notowany od 1998 r. Oprócz nich spotkać można wiele skrajnie rzadkich przedstawicieli chrząszczy z rodziny bogatkowatych, kózkowatych i przekraskowatych.

Pod względem organizacyjnym teren puszczy podzielony jest pomiędzy trzy nadleśnictwa: Radom, Zwoleń i Kozienice, razem tworzące Leśny Kompleks Promocyjny Puszcza Kozienicka powołany w roku 1994. Od 1983 część Puszczy została objęta ochroną

przez utworzenie Kozienickiego Parku Krajobrazowego, który powiększono na cały jej obszar w roku 2001. Teren puszczy wraz z otuliną wchodzi w skład Europejskiej sieci Natura 2000 jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Ostoja Kozienicka (PLB 140013) o powierzchni 68 301 ha, powołany na podstawie tzw. Dyrektywy Ptasiej 79/409/EWG. Mniejszy obszar (28 230 ha) zajmuje, pokrywający się z częścią OSO, Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Puszcza Kozienicka PLH140035 utworzony na mocy Dyrektywy Siedliskowej 92/43/EWG - łącznie na terenie Puszczy stwierdzono 3 830 ha siedlisk "naturowych" (wymienionych w Załączniku I w/w Dyrektywy). Od strony wschodniej łączą się one z OSO Dolina Środkowej Wisły (PLB140004)

Najcenniejsze ekosystemy poddano ochronie rezerwatowej, do dnia dzisiejszego utworzono 15 obiektów tego rodzaju. Jednym z nich jest rezerwat Jedlnia o powierzchni 86,42 ha, położony w odległości 12 km od Radomia. W drzewostanach 100-200 letnich pochodzenia naturalnego dominuje sosna zwyczajna i dąb bezszypułkowy i szypułkowy z domieszką brzozy, jodły i grabu. Na dużej powierzchni występuje podrost pochodzenia naturalnego, który stanowi sosna pospolita, dąb i jodła pospolita. Miejscami występują sztuczne nasadzenie buka zwyczajnego. Uwagę zwraca starodrzew sosnowy z gonnymi, pięknie ukształtowanymi drzewami w wieku rzadko spotykanym poza rezerwatem. W runie występują liczne gatunki chronione m.in. żankiel zwyczajny *Sanicula europaea*, miodunka wąskolistna *Pulmonaria angustifolia*, turzyca pagórkowata *Carex montana*. Nad brzegiem pobliskiego zalewu w Jedlni - Letnisko rośnie największy w Puszczy Kozienickiej jawor, obok wypływają dwa źródła. Rezerwat Jedlnia jest też miejscem pamięci narodowej – na znajduje się tu siedem zbiorowych mogił jeńców pomordowanych tu przez hitlerowców podczas II Wojny Światowej (ok. 450 osób). Przez teren rezerwatu przebiega ścieżka dydaktyczna prezentująca najciekawsze elementy i umożliwiająca jego wygodne zwiedzanie.

Puszcza Kozienicka ze względu na walory przyrodnicze oraz łatwą dostępność jest obszarem niezwykle ważnym dla powiatów kozienickiego, radomskiego i całego południowego Mazowsza. Dzięki dobremu dojazdowi oraz bliskości dwu aglomeracji stanowi miejsce odpoczynku i rekreacji dla mieszkańców. Tutejsze nadleśnictwa oraz Ośrodek Edukacji Ekologicznej i Integracji Europejskiej LP dysponują rozbudowaną infrastrukturą turystyczną – edukacyjną. Równie ważna jest rola puszczy jako miejsca badań naukowych. Opracowania na tematy związane z przyrodą puszczy powstają w licznych ośrodkach naukowych w całym kraju.

c) Szczecin: Puszcza Bukowa i rezerwat Źródłiskowa Buczyzna

Puszcza Bukowa to kompleks leśny o powierzchni ok. 7600 ha, położony wzdłuż południowych granic Szczecina, w obrębie Wzgórz Bukowych. To pasmo morenowych wzniesień zajmuje południowo-zachodni kraniec makroregionu Pobrzeże Szczecińskie, wchodzącego w skład podprowincji Pobrzeże Południowobałtyckie, prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego. W obrębie makroregionu Pobrzeże Szczecińskie Wzgórza Bukowe są wyraźnie wyodrębniającym się mezoregionem, położonym między Doliną Dolnej Odry, a Równiną Goleniowską.

Obszar Wzgórz Bukowych cechuje się dużym urozmaiceniem rzeźby, uwarunkowanym skomplikowaną budową geologiczną. Formy młodej rzeźby polodowcowej nałożone są na starsze utwory geologiczne. Duże, bo przekraczające 200m deniwelacje powierzchni osadów podczwartorzędowych są wynikiem zachodzących w przeszłości silnych procesów denudacji i erozji, silnie powiązanych z ruchami pionowymi skorupy ziemskiej i przemieszczaniem się mas skalnych. Podczas zlodowaceń postępujące od północy lodowce jeszcze bardziej skomplikowały budowę podłoża, zaburzyły i przemieściły osady trzeciorzędowe wraz z porwakami skał kredy górnej (nawet o rozmiarach 60-70 m w osadach zlodowacenia środkowopolskiego). Osady naniesione przez zlodowacenie północnopolskie pokrywają obszar Wzgórz Bukowych cienką i nieciągłą pokrywą. Porwaki znajdujące się w nich zostały odkute z utworów starszego zlodowacenia i przemieszane ze starszymi glinami zwałowymi. Teren ten charakteryzował się wyjątkowym nagromadzeniem gładów narzutowych. Surowiec ten był w XIX w. przedmiotem intensywniej eksploatacji na potrzeby istniejących do dzisiaj brukowanych dróg. Spośród zachowanych do dzisiaj ponad 70 gładów narzutowych (o obwodzie większym od 2 m), 10 uznano za pomniki przyrody.

Główne pasmo Wzgórz Bukowych (z najwyższym szczytem: Bukowiec 149 m n.p.m.) stanowi lokalny dział wodny. Wskutek ograniczonej wodoności podłoża, obszar ten jest praktycznie pozbawiony ciągłego poziomu płytkich wód podziemnych. Liczne strumienie, spływające głębokimi dolinami we wszystkich kierunkach zasilane są przede wszystkim przez wody opadowe, zbierające się w zagłębieniach na wysoczyźnie. Rzadziej zapoczątkowują je źródłiska na stokach wzniesień. Na obszarze puszczy obserwuje się wynikające z łuskowatego układu warstw geologicznych zjawisko zanikania potoków (Ponikwa, Utrata). Do największych strumieni w Puszczy Bukowej należą: Chojnówka, Rudzianka i Kłobucki Potok.

Uformowane przez lodowiec pasma wysokich wzgórz, zostały porozcinane przez wody wypływające z topniejącego lodowca tworząc sieć głębokich dolin i parowów. Na obszarach o podłożu trudno przepuszczalnym występują liczne, w większości bezodpływowe zagłębienia, obecnie często wypełnione torfem. W samej puszczy i w najbliższej okolicy znajduje się 13 jezior, z których największe to: bezodpływowe Jezioro Binowskie (52,4 ha) oraz przepływowe Jezioro Glinna (75,6 ha), połączone siecią cieków wodnych ze znajdującymi się w pobliżu mniejszymi jeziorami. Ciekawostką jest Jezioro Szmaragdowe (2,6 ha), które powstało w 1925 roku w miejscu zalanej przez wody podziemne kopalni wapieni kredowych.

Klimat terenu Wzgórz Bukowych ma charakter atlantycki i charakteryzuje się łagodnymi zimami, stosunkowo chłodnym latem i małą amplitudą roczną. Warunki wilgotnościowe kształtowane są głównie przez częste napływy oceanicznych mas powietrza, ponadto silnie modyfikuje je bliskość dużych zbiorników wodnych, rzek i obszarów leśnych. Dzięki temu zarówno ilość jak i częstotliwość opadów znacznie przewyższa pod tym względem tereny sąsiednie.

Pierwsze ślady osadnictwa, jeszcze sporadycznego, datowane są z tego terenu na 8-10 tys. lat p.n.e. Dopiero od XII w. zaczęła się wraz ze sprowadzeniem zakonu cystersów silna akcja osiedleńcza i rozwój rolnictwa, co pociągnęło za sobą poważne zmiany w środowisku przyrodniczym. Wykarczowano wówczas duże połacie leśne, reszta wykorzystywana była do wypasu zwierząt. Stan ten trwał do XVI w. kiedy nastąpiła kasata zakonu i sekularyzacja dóbr, co pociągnęło za sobą zmniejszenie intensywności gospodarki i umożliwiło częściową regenerację środowiska leśnego. Od drugiej połowy XIX w. Puszcza Bukowa była intensywnie eksploatowana przemysłowo. Dopiero w 1958 r. ustanowiono nowe zasady zagospodarowania tego terenu, mające uchronić Puszcę przed dalszą rabunkową gospodarką.

Od 1981 teren ten został objęty ochroną w ramach Szczecińskiego Parku Krajobrazowego Puszcza Bukowa, o całkowitej powierzchni 20 938 ha (w tym otulina 11 842 ha). Wraz z Puszcą Goleniowską i Wkrzańską wchodzi również w skład utworzonego w 1996 roku Leśnego Kompleksu Promocyjnego, który od 2004 roku nosi nazwę LKP „Puszcze Szczecińskie”. W 2005 ustanowiono na tym terenie w ramach programu Natura 2000 Specjalny Obszar Ochrony „Wzgórze Bukowe” (PLH 320020). Najcenniejsze i najlepiej zachowane fragmenty puszczy objęte są ochroną rezerwatową (7 obiektów o łącznej

powierzchni ponad 560 ha). Bezpośrednio jej terenem zarządza Nadleśnictwo Gryfino, z wyjątkiem północno-zachodniego skraju (Lasy Miejskie Miasta Szczecina).

Różnorodność siedlisk Wzgórz Bukowych powoduje, że wykształciły się tu wyjątkowo liczne zbiorowiska roślinne z bogatą florą. Ponad połowę obszaru zajmują drzewostany z dominującym bukiem lub wręcz lite buczyny. Gatunek ten charakteryzuje się tu wysoką żywotnością i ekspansywnością. Dotychczas wyróżniono na terenie puszczy 86 zespołów roślinnych, w tym 13 leśnych. Największą powierzchnię zajmuje występująca na zasobnych, dość wilgotnych glebach buczyna pomorska *Galio odorati-Fagetum*. W jej runie spotkać można szereg rzadkich gatunków, w tym charakterystyczną dla tego zespołu trawę – perlówkę jednokwiatową *Melica uniflora*. Na stromych stokach, gdzie akumulacja opadających liści jest utrudniona, a gleba jest uboższa wskutek wymywania próchnicy, występuje kwaśna buczyna niżowa z licznym udziałem mszaków oraz gatunków roślin naczyniowych o mniejszych wymaganiach troficznych w runie. Naturalne występowanie borów ograniczone jest do piasków na północnym skraju Puszczy Bukowej. Pozostałe drzewostany iglaste to skutek działalności człowieka, w tym powojennych zalesień. Ciekawostką jest obecność w dolinach licznych cieków wodnych, obok typowych dla niżu łągów jesionowo-olszowych, także jesionowych łągów podgórskich. W zagłębieniach terenu z wysokim poziomem stagnującej wody spotykane są olsy o charakterystycznej kępkowo-dolinkowej strukturze oraz zarośla wierzby szarej (łozowiska). Spośród zbiorowisk nieleśnych ważną rolę spełniają torfowiska. Najczęściej spotykane są torfowiska niskie, zasilane w substancje organiczne i sole mineralne przez przepływającą wodę. W kilku miejscach, gdzie przepływ wody jest ograniczony, wytworzyły się torfowiska przejściowe z mszarami. Można na nich spotkać m.in. owadożerną rosiczkę okrągłolistną *Drosera rotundifolia* L., wełnianki i turzyce.

Z terenu Szczecińskiego Parku Krajobrazowego Puszcza Bukowa podawano ponad 1100 gatunków roślin naczyniowych (w tym 45 objętych całkowitą, a 13 – częściową ochroną prawną), 280 gatunków mszaków, 328 gatunków grzybów. Znajdują się tutaj jedne z nielicznych w Polsce stanowisk turzycy zgrzeblowatej (*Carex strigosa*). Spośród innych ciekawostek florystycznych wymienić można 18 gatunków storczyków (w tym np. wpisany umieszczony na „Polskiej czerwonej liście roślin i grzybów” z kategorią EN – buławnik czerwony *Cephalanthera rubra*) a także rzadkie drzewa i krzewy: jarząb brekinia *Sorbus torminalis* i wiciokrzew pomorski *Lonicera periclymenum*. Również z tutejszymi wodami związane są rzadkie gatunki, np. jeziorza giętka *Najas flexilis* (gatunek wymieniony w

załączniku I Konwencji Berneńskiej, jeziora Glinna i Binowskie to dwa z czterech współcześnie potwierdzonych stanowisk tego gatunku w Polsce), elisma wodna *Luronium natans*, czy paproć – salwinia pływająca *Salvinia natans*.

Pomimo bliskości ośrodka akademickiego, jakim jest Szczecin fauna puszczy Bukowej nie została jeszcze dokładnie rozpoznana. Zanotowano tu 48 gatunków ssaków, 141 gatunków ptaków lęgowych, 5 gatunków gadów i 11 gatunków płazów. Świat bezkręgowców reprezentowany jest przez m.in. około 400 gatunków motyli, notowano tu rzadkie gatunki chrząszczy, pajęczaków i mięczaków. Ochronie prawnej podlega 169 spośród występujących tu gatunków zwierząt, ponadto wyznaczono strefy ochronne dla bielika (*Haliaeetus albicilla*), kani rudej (*Milvus milvus*), orlika krzykliwego (*Aquila pomarina*) i bociana czarnego (*Ciconia nigra*).

W 1956 r. na południowych stokach Wzgórz Bukowych i częściowo w obniżeniu pochodzenia aluwialnego nad jeziorem Glinna Celem utworzono rezerwat „Źródłiskowa Buczyzna”, powiększony w 2005 r. do 155,33 ha. Celem ochrony jest zachowanie ze względów przyrodniczych, naukowych i dydaktycznych cech i procesów naturalnych dla wyróżniającego się dużymi walorami biocenotycznymi oraz estetycznymi kompleksu buczyn, lęgów i olsów, kształtującego się w warunkach dużego urozmaicenia rzeźby terenu (różnice wysokości sięgają tu kilkudziesięciu metrów) i warunków siedliskowych. To właśnie znacznemu zróżnicowaniu mikrosiedlisk, zwłaszcza w wilgotnych i żyznych dolinach z licznymi lukami, wywrotami, wykrotami i kępami podrostu zawdzięczane jest bogactwo mchów, wątrobowców i grzybów. Liczne kamienie nad strumieniami są miejscem występowania mchów wapniolubnych.

Na około 20% powierzchni rezerwatu występują bardzo żyzne czarne ziemie, zasobne w węglan wapnia. Poziom wody jest zróżnicowany i ulega dużym wahaniom w ciągu roku. Na glebach tych występują łągi jesionowe oraz rzadki zespół tzw. buczyny źródłiskowej ze storczykami (*Mercuriali-Fagetum*).

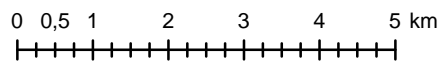
Zbocza pagórków, na dominujących tu glebach brunatnych, porasta zespół buczyny pomorskiej w różnych odmianach. Ponadto miejscami występuje kwaśna buczyna, zaobserwowano również zbiorowiska o charakterze zbliżonym do łąk niskich. W sąsiedztwie cieków, na glebach mułowo-torfowych rozwijają się lasy lęgowe, a w miejscach nisko położonych i zabagnionych, przede wszystkim nad jeziorem Glinna – płaty olszyn i

łozowisk. Flora rezerwatu jest dobrze zachowana, choć niektóre spośród 239 gatunków stąd podawanych z już wymarło lub jest bliskie wymarcia. Intensywna penetracja terenu rezerwatu spowodowała szereg niekorzystnych zmian w ekosystemach lasu, jak zawlekanie gatunków obcych, np. niecierpka drobnokwiatowego *Impatiens parviflora*. Na północno-wschodnim skraju rezerwatu, znajduje się głaz narzutowy z tablicą upamiętniającą dr. Jerzego Jackowskiego – zasłużonego leśnika i działacza Ligi Ochrony Przyrody. Obok znajdują się jeszcze dwa inne głazy, również zbudowane z gruboziarnistego granitu różowego. Miejsce to jest węzłem trzech szlaków turystycznych oraz ścieżki dydaktycznej, tworzącej pętlę o długości 4 km. Ponadto przez teren rezerwatu prowadzi znakowany niebieski szlak turystyczny.

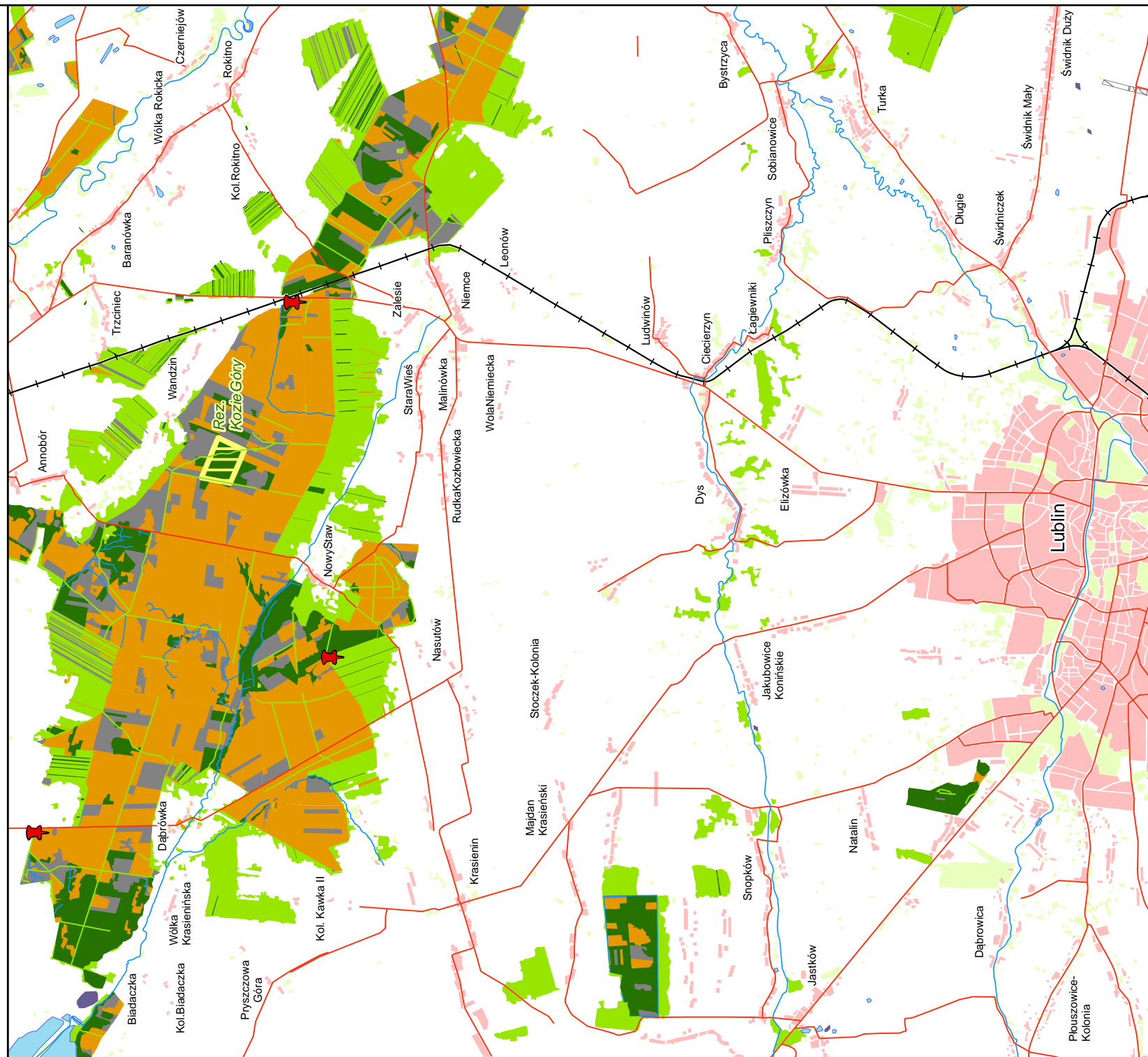
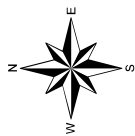
Położenie w bezpośrednim otoczeniu Szczecina powoduje, że teren Puszczy Bukowej jest dla mieszkańców jednym z głównych obszarów weekendowego wypoczynku i turystyki, a także miejscem ważnym dla edukacji ekologicznej i nauki. Przecinają ją liczne szlaki turystyczne piesze (ok. 200 km) oraz rowerowe. Przygotowane są również parkingi i miejsca odpoczynku. W miejscowości Glinna, w sąsiedztwie rezerwatu „Źródłiskowa Buczyna” znajduje się ogród dendrologiczny, będący własnością Nadleśnictwa Gryfino. Jego historia sięga 1823 r. gdy powstały tu pierwsze szkółki drzew i krzewów. Do dziś zgromadzono tu kolekcję ponad 600 gatunków i odmian drzew i krzewów. Obok arboretum działa Punkt Informacji Przyrodniczo-Leśnej. Arboretum w Glinnej jest miejscem chętnie odwiedzanym zarówno przez mieszkańców Pomorza Zachodniego jak i przyjezdnych turystów.

Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Lublina

Skala 1:100 000

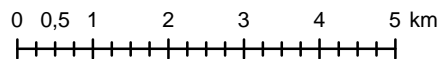

- Miejsca ankietowania
- Rezerwat
- Drogi ekspresowe, autostrady
- Drogi publiczne
- Drogi leśne (szer. >3 m)
- Koleje
- Cieki
- Miejscowości
- Lasy innej własności
- Zadrzewienia
- Jeziora, zbiorniki, rzeki
- Bagna
- Lasy PGL LP**
- Lasy iglaste
- Lasy liściaste
- Lasy mieszane
- b.d.

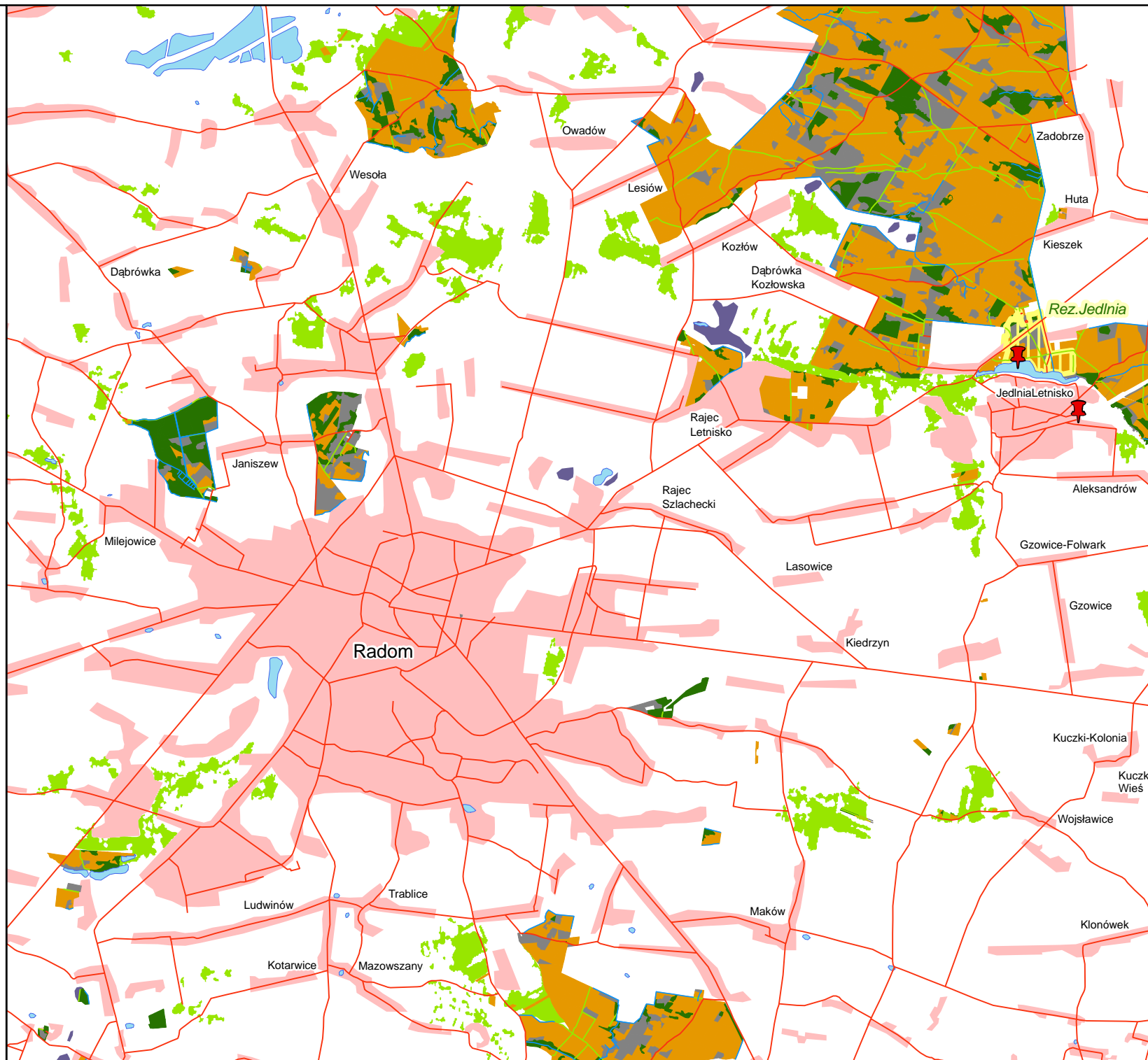

Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Radomia

Skala 1:100 000

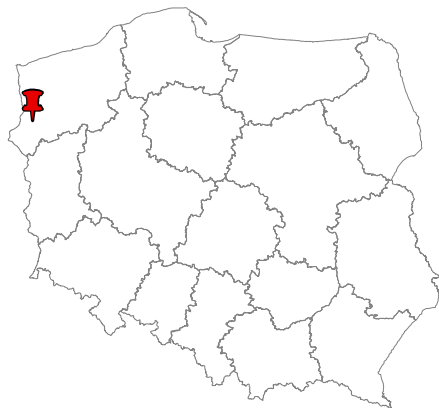
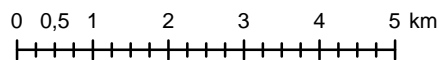

- Miejsca ankietowania
- Rezerwat
- Drogi ekspresowe, autostrady
- Drogi publiczne
- Drogi leśne (szer. >3 m)
- Koleje
- Cieki
- Miejscowości
- Lasy innej własności
- Zadrzewienia
- Jeziora, zbiorniki, rzeki
- Bagna
- Lasy PGL LP**
- Lasy iglaste
- Lasy liściaste
- Lasy mieszane
- b.d.

Lokalizacja punktów ankietowania w okolicach Szczecina

Skala 1:100 000

 Miejsca ankietowania

 Rezerwat

 Drogi ekspresowe, autostrady

 Drogi publiczne

 Drogi leśne (szer. >3 m)

 Koleje

 Cieki

 Miejscowości

 Lasy innej własności

 Zadrzewienia

 Jeziora, zbiorniki, rzeki

 Bagna

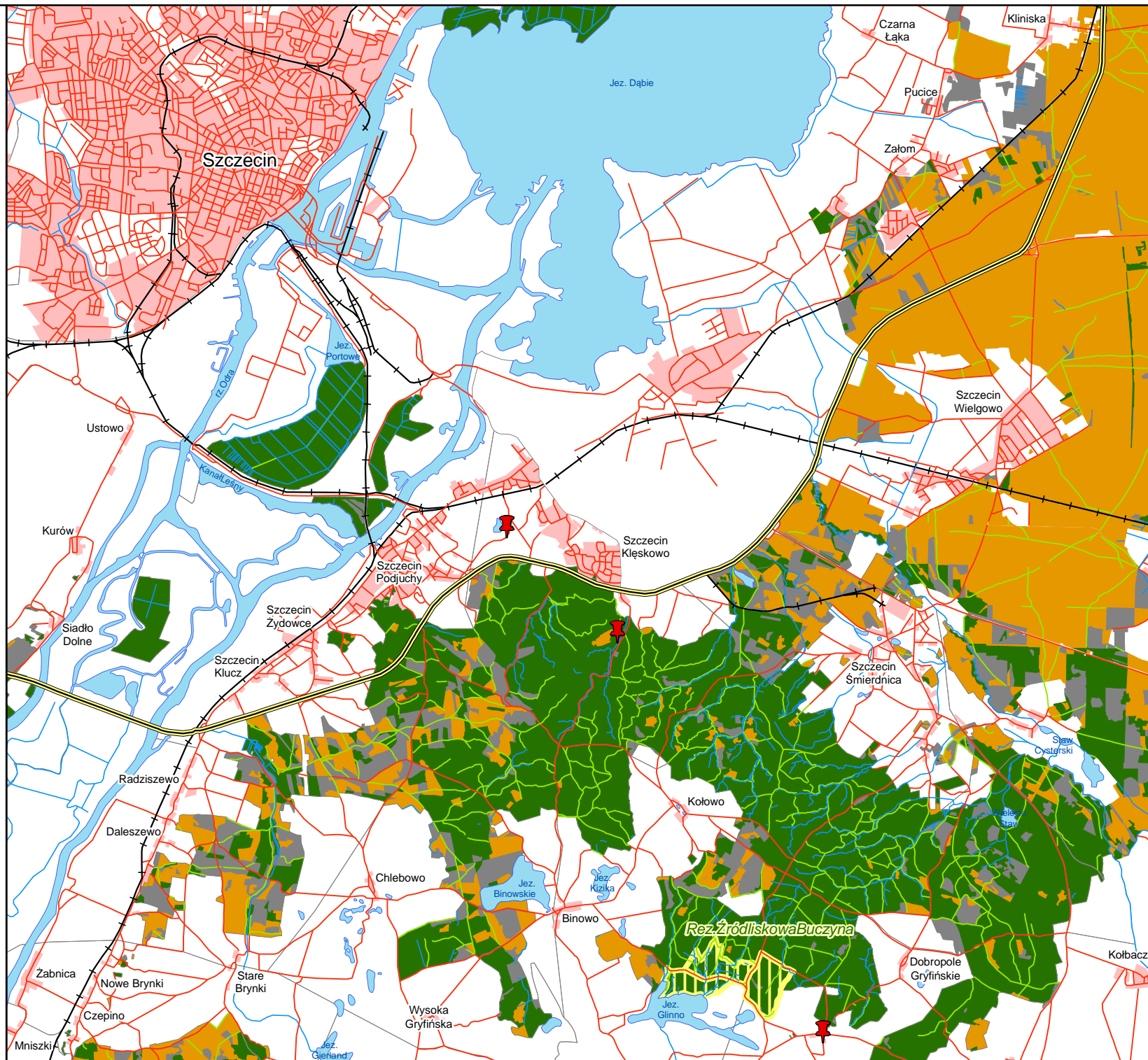
Lasy PGL LP

 Lasy iglaste

 Lasy liściaste

 Lasy mieszane

 b.d.

3. Bibliografia

- Bailey S., 1999. Local government economics. Principles and practice; McMillan.
- Bański J., 2007. Przemiany funkcjonalno przestrzenne terenów wiejskich. IGiPZ PAN
- CBOS 2010 a. Działalność społeczna Polaków; Komunikat z badań 10/2010; styczeń 2010
- CBOS 2010 b. Gotowość Polaków do współpracy; Komunikat z Badań 32/2010; marzec 2010;
- CBOS 2010 c. Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich w latach 1998–2010; Komunikat z badań 16/2010; luty 2010
- Czerwiński A. (red.), 1995. Puszcza Knyszyńska, Monografia przyrodnicza, Zespół Parków Krajobrazowych w Supraślu, Supraśl.
- Devereux, P.J., Weisbrod B. A. 2006. Does “Satisfaction” with Local Public Services Affect Complaints (Voice) and Geographic Mobility (Exit)? ; Public Finance Review 34: 123-147
- Drzymulska D., 2006. Subfossil plant communities in deposits from the Taboły, Kładkowe Bagno and Borki mires in the Puszcza Knyszyńska Forest, NE Poland, Acta Palaeobotanica 46(2): 255–275
- Fabijański P., 1995, Puszcza Knyszyńska, Łow. Pol. 10, 18-19
- Fijałkowski D., 1994, Flora roślin naczyniowych Lubelszczyzny, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin
- Fronczak K., 2007, Leśne kompleksy promocyjne w dziewiętnastu odsłonach, CILP, Warszawa
- Górniak A., Jekatierynczuk - Rudczyk E., 1995, Stosunki wodne regionu Puszczy Knyszyńskiej. w: Czerwiński A. (red.) Puszcza Knyszyńska. Monografia przyrodnicza, 49-71.
- Grootaert Ch.; T. van Bastelaer 2001; Understanding and Measuring Social Capital; World Bank Social Capital Initiative, World Bank, kwiecień 2001
- Hirschman A. 1970. Exit voice and loyalty; Harvard University Press.
- Hislop M., Twery M, Vihemäki H; 2004; Involving people in forestry: a toolbox for public involvement in forest and woodland planning.; Forestry Commission, Edinburgh.
- <http://apps.kew.org/wcsp/home.do> (World Checklist of Selected Plant Families)
- <http://rdlpzg.gis-net.pl/>
- <http://www.geografia.waw.pl/>
- <http://www.glinna.pl/ogrod.php>

<http://www.klimatypodlasia.pl>

<http://www.lubartow.lubelskie.pl>

<http://www.lubelskie.pl>

<http://www.pkpk.wrotapodlasia.pl/>

<http://www.przytok.zielonagora.lasy.gov.pl>

<http://www.szczecin.lasy.gov.pl/web/gryfino/>

<http://www.wirtualny.bialystok.pl>

<http://www.wrotapodlasia.pl/>

http://www.zielonagora.lasy.gov.pl/web/rdlp_zielonagora

<http://www.zielonagora.lasy.gov.pl/web/1226326>

<http://www.zielonewrota.pl>

<http://www.zpkwl.lublin.uw.gov.pl/kozlow.html>

Jekaterýńczuk – Rudczyk E., Sobolewski K. L., Wencel K., 2006. Elementy zagospodarowania turystycznego Parku Krajobrazowego Puszcza Knyszyńska, Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Supraślu

Jekaterýńczuk – Rudczyk E., Sobolewski K. L., 2006. Niedoceniany walor krajoznawczy Parku Krajobrazowego Puszcza Knyszyńska – źródlika, Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Supraślu

Kaczanowska, M. (red.). 2002. Przyroda Pomorza Zachodniego, Oficyna In Press, Szczecin

Klekotko M., 2008. Społeczeństwo obywatelskie a rozwój zrównoważony wsi. Podejście poznawcze. (w:); Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce; Scola; Warszawa; 2008 (p. 21-36)

Kołos A., 1992. Chronione i rzadkie gatunki roślin i zwierząt w Puszczy Knyszyńskiej, Chrońmy Przyr. Ojcz. 48 (4), 41-47

Kondracki J., 1998. Geografia regionalna Polski, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa

Kondracki J., 2002. Geografia regionalna Polski, PWN, Warszawa

Kopańska A., 2005. Wykorzystanie zjawiska exit&voice do poprawy funkcjonowania lokalnego sektora publicznego; Samorząd Terytorialny 9/2005

Kowalczewski A., 1997. w: pr. zbior. Puszcza Kozienicka, Oficyna Edytorska „Wydawnictwo Świat”, Warszawa

Kujawa-Pawlaczyk J., Pawlaczyk P., Gawroński A., 2006. Rezerwat przyrody "Źródliškowa Buczyna im. Jerzego Jackowskiego" . Projekt planu ochrony rezerwatu, Szamotuły

Lehtonen M., 2004. The environmental-social interface of sustainable development: capabilities, social capital, institutions; Ecological Economics 49: 199-214

- Łaska G. 2006a. Tendencje dynamiczne zbiorowisk zastępczych w Puszczy Knyszyńskiej. Bogucki Wyd. Nauk., Białystok-Poznań, s. 1–500.
- Łaska G. 2006b. Plant communities in wetland habitats in the Knyszyńska Forest – present state and anthropogenic transformations in the GIS approach. *Polish Journal Environmental Studies*, 15: 207-214
- Łaska G., 2008. Zbiorowiska leśne Puszczy Knyszyńskiej – stan obecny i przemiany antropogeniczne pod wpływem gospodarki leśnej. W: Górniak A., Poskrobko B. (red.) Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej w systemie ochrony przyrody i edukacji środowiskowej.
- Materiały konferencji „Parki Krajobrazowe w I połowie XXI wieku – edukacja ekologiczna wczoraj i dziś na przykładzie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej”
- Magnuszewski P., 2010. Podejście systemowe (w:) Kronenberg J, Bergier T. (red.); Wyzwania zrównoważonego rozwoju; Fundacja Sendzimira; Kraków (p. 44-70)
- Mirek Z., Zarzycki K., Wojewoda W., Szelaż Z., (red.), 2006. Red list of plants and fungi in Poland. Czerwona lista roślin i grzybów Polski, Instytut Botaniki im. W. Szafera, Polska Akademia Nauk, Kraków
- Musielak S., 1993. Rzeźba i budowa geologiczna Puszczy Bukowej, *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 49, 6
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych OSO Dolina Środkowej Odry PLB080004
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych OSO Dolina Środkowej Wisły PLB140004
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych OSO Ostoja Kozienicka PLB140013
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych OSO Puszcza Knyszyńska PLB 200003
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych SOO Kargowskie Zakola Odry PLH080012
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych SOO Nowosolska Dolina Odry PLH080014
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych SOO Ostoja Knyszyńska PLH 200006
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych SOO Puszcza Kozienicka PLH140035
- NATURA 2000, Standardowy Formularz Danych SOO Zimna Woda PLH080062
- Paldman, M., 2000. Social capital: one Or many? Definition and measurement; *Journal of Economic Surveys*, 14(5)
- Piasecki K., 1990. Puszcza Kozienicka ,wydawnictwo PTTK ”Kraj”, Warszawa
- Pieńkowski P., Podlasiński M., 2002. Changes in the forest cover of Szczecin Lowland from the 16th century to the end of 20th century, in relation to soil cover, *EJPAU* 5(2), #04
- Plan ochrony Rezerwatu Kozie Góry na lata 1996 – 2015, Lublin (nieaktualny)

- Plan Ochrony Przyrody Rezerwatu Krasne na lata 1998 – 2018 (nieaktualny)
- Plan ochrony rezerwatu przyrody „Zimna Woda” na okres 01.01.2003-31.12.2022, Klub Przyrodników, Świebodzin
- Podedworna H.; Przedmowa do: Podedworna H. Ruszkowski (red.), 2008. Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce; Scholar; Warszawa, (p. 9-16)
- Program Ochrony Przyrody Nadleśnictwa Lubartów na lata 2005 – 2014
- Program Ochrony Przyrody Nadleśnictwa Przytok na lata 2001 –2010
- Program Ochrony Przyrody Nadleśnictwa Supraśl na lata 2006- 2015
- Pr. zbior., 1998, Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski, PWN, Warszawa
- Pr. zbior., 2004, Lasy i leśnictwo Lubelszczyzny, CILP Warszawa 2004
- Putnam, R., 1995. Demokracja w działaniu; tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech;; Wyd. „Znak”; Kraków- Warszawa.
- Rozporządzenie nr 29/2005 Wojewody Zachodniopomorskiego z dnia 24 października 2005 r. w sprawie rezerwatu przyrody "Źródłiskowa Buczyna im. Jerzego Jackowskiego" (pol.).
- Romer E., 1949. Regiony klimatyczne Polski, *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria B*, No. 16
- Sabatini, F., 2009. Social capital as social networks: A new framework for measurement and an empirical analysis of its determinants and consequents; the Journal of Socio-Economics 38: 429-442
- Sidło P.O., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.). 2004. Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce. OTOP, Warszawa.
- Sokołowski A., 1995. Rośliny naczyniowe Puszczy Knyszyńskiej, Parki Nar. i Rezerw. Przyr.14 (1), 3-84
- Sokołowski A., 2006. Lasy północno-wschodniej Polski, CILP Warszawa
- Swianiewicz P; Herbst J; Lackowska M; Mielczarek A, 2008. Szafarze darów europejskich; Scholar; Warszawa
- Trutkowski, C., Mendez, S., 2005. Kapitał społeczny w małych miastach; Wyd. Scholar; Warszawa
- Van Vugt M; Dowing K; John P; Van Dijk E., 2002. The exit of residential mobility or the voice of political action?, Strategics for problem-solving in residential communities; Journal of Applied Social Psychology 32/2002; str. 1-20
- Wojewoda W., Ławrynowicz M. 2006. Czerwona lista grzybów wielkoowocnikowych w Polsce. W: Mirek Z., Zarzycki K., Wojewoda W., Szelaż Z. (red.). Czerwona lista

3. Bibliografia

- roślin i grzybów w Polsce. Władysław Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences, Kraków: 53-70.
- World Bank; Social Capital Initiative; Measuring Social Capital; :
<http://go.worldbank.org/X17RX35L00>
- Wójciak J., Biaduń W., Buczek T., Piotrowska M., 2005. Atlas ptaków lęgowych Lubelszczyzny. Lubelskie Towarzystwo Ornitologiczne, Lublin
- Zaręba R., 1986. Puszcze, bory i lasy Polski, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa
- Zarzycki K., Mirek Z., 2006. Red list of plants and fungi in Poland, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków
- Ziarnek K., Domian G., Raniszewska M., 2000. Dokumentacja Rezerwatu Źródłiskowa Buczyna im. Jerzego Jackowskiego, Dyrekcja Ińskiego i Szczecińskiego Parku Krajobrazowego, Szczecin
- Zielony R., Kacprzak P., Kurowski M., 2008. Puszcza Kozienicka jako obiekt badań i edukacji ekologicznej, Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 10. Zeszyt 3 (19)
- Zuindeau, B., 2009. Responding to environmental risks: What can Albert Hirschman contribute?; *Ecological Economics* 69: 155-165

Wydział Nauk Ekonomicznych UW, Warszawa, Polska
Instytut Badawczy Leśnictwa, Warszawa, Polska

www.polforex.wne.uw.edu.pl

Wsparcie udzielone przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię poprzez dofinansowanie ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Norweskiego Mechanizmu Finansowego oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach priorytetu “Badania naukowe”